

Вадим Золотарьов
(Харків),
Володимир Парфьоненко
(Ставрополь, Росія)

**«...ОДИН ІЗ АКТИВНІШИХ ПРАЦІВНИКІВ ЧК-
ГПУ»
(Сторінки біографії
старшого майора державної безпеки
Юхима Кривця)**

У численній генерації співробітників ДПУ-НКВС, які відігравали помітну роль у політичному житті України у 20-х — 30-х рр. ХХ ст. та уособлювали собою багатогранну й суперечливу історію органів радянської державної безпеки, виділяється постать Юхима Фомича Кривця. Він мав рідкісний стаж оперативної роботи — з 1918 р. (у 1920 р. лише у 1,55% українських чекістів був подібний¹), одним з перших отримав ордени Червоного Прапора та Леніна і був єдиним із керівників НКВС УРСР доби В.А.Балицького, якому вдалося пропрацювати на начальницьких посадах у системі Головного управління державної безпеки (ГУДБ) всю «єжовщину» (1936–1938 рр.). Гадаємо, що фахівцям і всім, хто цікавиться нашим минулим, варто знати і про цю людину, яку справедливо називали «одним із активніших робітників ЧК-ДПУ»².

Ю.Ф.Кривець народився 10 березня 1897 р. у родині робітника-залізничника³. У всіх автобіографіях місцем свого народження вказував Варшаву⁴, але в деяких документах відзначалось, що він походив з села Кривці Ляцької волості Лідського повіту Віленської губернії⁵.

Дитинство та юність провів у місті Двінську Вітебської губернії (нині Даугавпілс, Латвія), де закінчив початкове, а потім міське училище. Місячної зарплатні батька у 12–16 карбованців не вистачало для утримання ро-

дини з шести чоловік, і у 15 років Юхим почав працювати переписувачем у Двінському повітовому з'їзді мирових суддів, заробляючи від 5 до 25 карбованців на місяць. Старанність та акуратність молодого канцеляриста була оцінена належним чином і у серпні 1914 р. його переводять письмоводителем-діловодом до повітового члена окружного суду з місячним окладом 35 карбованців.

Під час евакуації мешканців Двінська у серпні 1915 р. Юхим разом з батьком-чорноробом артилерійської майстерні виїхав до Брянська та почав працювати спочатку письмоводителем міської управи, а з лютого 1916 р. — машиністом-переписувачем на Брянському Арсеналі⁶.

15 травня 1916 р. він достроково призивається на військову службу та після кількох місяців муштри у 209-му піхотному запасному полку у складі маршового батальйону виїздить з Ярославля на Буковину. Але воювати в Карпатах з румунськими військами рядовому 97-го Ліфляндського піхотного полку Кривцю не довелося. Провівши всього кілька днів в окопах, він тяжко захворів і був евакуйований у тил⁷.

Про подальші етапи свого життя він згодом писав так: «На початку 1917 р. одужав і був залишений при канцелярії 812-го зведеного госпіталю в Черкасах. Після місячної відпустки через хворобу близько 4-ох місяців працював в Управлінні Брянського повітового військового начальника, поки не був у жовтні того ж року звільнений з військової служби взагалі.

Знаходячись вже в Брянську (з травня 1917 р.), я через брата (секретар губернського бюро РСДРП — більшовиків) зв'язався з партійною організацією та швидко був залучений до революційної роботи, та увійшов до лав партії, та перебуваю в ній безперервно до цього дня. Ні до яких інших партій або угруповань не належав. Після звільнення з військової служби працював помічником секретаря заводського комітету Брянського Арсеналу. З групою товаришів... перебував в організованій цією групою фракції РСДРП — більшовиків при спілці службовців Арсеналу. Взимку був обраний до Міськради за більшовицьким списком⁸.

У березні 1918 р. переїхав до Катеринослава, де не лишився та поїхав до Камишина, оскільки батько був туди евакуйований з Двінською артилерійською майстернею, де він працював чорноробом⁹. В Камишині служби не знайшов, три місяці нічого не робив¹⁰ і потім при новій евакуації переїхав до Ржева, де на протязі 10 днів у жовтні 1918 р. працював начальником міліції 2-го району міста. Звідти був відкликаний Брянською губ. ЧК»¹¹.

На відміну від багатьох інших міст Росії, створення ЧК у Брянську сильно затягнулося. «Комісаріат у громадянських справах», на який було покладено боротьбу з контрреволюцією у повіті, виконував ще багато інших функцій і не міг зосередитися на винищенні класового ворога. Для наведення порядку до міста прибув комісар-слідчий при президії ВЧК Г.А.Візнер. У короткий термін він провів відповідні організаційні заходи. Головною його

турботою був підбір надійних чекістських кадрів за допомогою партійних осередків. 5 вересня 1918 р. відбулося засідання Брянського виконкому, на якому було прийнято постанову про організацію повітової надзвичайної комісії по боротьбі з контрреволюцією на чолі з О.М.Медведевим¹², а його заступником став Ігнат Фомич Кривець¹³.

Напевно не без протекції рідного брата 25 жовтня 1918 р. Юхим був призначений спочатку головою Колегії Слідчих, а потім завідувачим Юридичним відділом Брянської повітової ЧК¹⁴. Серед численних справ брянських чекістів у 1918–1919 рр. слід виділити придушення антирадянського заклоту солдат 34-го та 35-го полків брянського гарнізону та куркульських повстань у Великотопальській та Лакомобудській волостях, ліквідацію за особистим наказом Ф.Е.Дзержинського підпільної анархістської майстерні по виготовленню вибухівки¹⁵.

У Брянську Ю.Ф.Кривець працював до 15 грудня 1919 р., а потім за розпорядженням ВЧК був переведений до Полтавської губЧК¹⁶. Сталося це згідно із спеціальним рішенням ЦК РКП(б) про перекинення в Україну великої групи російських чекістів¹⁷. Був серед них і співробітник Транспортного відділу ВЧК І.Ф.Кривець, але взяти участь в організації транспортних органів ЧК в Україні йому не судилося — у Харкові він захворів на висипний тиф і помер¹⁸.

На початку січня 1920 р. Кривець разом з великою групою російських чекістів прибув до Полтави, однак тут їх ніхто не чекав. Місцеві комуністи зустріли московських гостей вороже та відразу стали клопотати перед ВЧК про їхній відклик, мотивуючи це тим, що вони не українці та не впорються з роботою, оскільки, за словами члена полтавського губкому КП(б)У Ю.Г.Миронова, «український чекіст повинен мати особливий «нюх» і, виходячи вранці на вулицю, повинен встановити, чим пахне місто». Головою ревкому Я.Н.Дробнісом було скликано нараду, яка підтримала це рішення¹⁹.

Але позбутися непрошених гостей полтавцям не вдалося. Тепер, за словами начальника СОВ Полтавської губЧК І.М.Біксона²⁰, «губчека не стала більше займатися ловлею дрібних спекулянтів і дрібних злодюжок, а поставила собі за мету боротьбу з контрреволюцією, звідки б вона не виходила, і стала поступово втручатися у всі галузі життя Радянської Республіки»²¹.

У Полтаві Кривець працював півтора роки, обіймаючи в різні часи по-

Юхим Кривець

сади слідчого, заступника завідувача Юридичним відділом, уповноваженого з контрреволюції, секретаря Колегії губернської ЧК, від якої у 1920 р. отримав свою першу нагороду — золотий годинник з надписом «за зразкову постановку справи та енергійну роботу»²².

З 30 липня 1921 р. Юхим Фомич працює уповноваженим з контрреволюції Київської губернської ЧК, Колегія якої вже 3 листопада «за труди та революційну енергію по ліквідації Мотовилівської контрреволюційної організації» винесла йому подяку. У березні 1922 р. у Києві він бере участь у ліквідації «Козачої ради Правобережної України» та «Петлюрівської контррозвідки», керує розробкою та розгромом «8-го повстанського району» (охоплював територію 6 повітів губернії)²³.

Голова Київської губернської ЧК Я.А.Лівшиць, незважаючи на свій «партизанський дух, недисциплінованість, зарозумілість, схильність до склок та угруповань», вважався «одним із кращих» співробітників ВУЧК. Він належним чином оцінив енергію та здібності свого підлеглого і 8 березня 1922 р. призначив Кривця начальником секретного відділу (СВ) та заступником начальника Секретно-оперативної частини (СОЧ) Київської губернської ЧК Ю.М.Перцова, і невдовзі порушив клопотання перед Колегією ДПУ УСРР про нагородження Юхима Фомича «маузером» з надписом за «вміле проведення розробок і слідства по справам Повстанкому 8-го району та Козачої Ради»²⁴.

Одним із головних напрямків роботи СВ ДПУ була боротьба з антирадянськими партіями шляхом безкровних репресій, застосовуючи заходи ізоляції та висилання. Добре розвинена агентура дозволяла чекістам не лише боротися з активними проявами їхньої діяльності, але й керувати внутрішньопартійними сварками, що сприяло подальшому розкладу організацій. У травні співробітники київського СВ брали участь в арешті 37 делегатів 3-го Загальноросійського з'їзду сіоністської народної фракції «Цейрей-Ціон»²⁵, а у серпні під керівництвом начальника СВ ДПУ РСФРР Т.П.Самсонова ліквідували з'їзд правих есерів-терористів²⁶.

На посаді начальника СВ Юхим Фомич зарекомендував себе як «робітник незамінний, ретельний і енергійний», але слабо політично розвинений²⁷, і 22 вересня 1922 р. був переведений на посаду начальника Контррозвідального відділу (КРВ) Київського губвідділу ДПУ, а СВ очолив П.М.Рахліс, який спеціалізувався на розробці політичних партій і мав великі зв'язки у Київській парторганізації.

Новостворені КРВ ДПУ боролися зі шпигунством, білогвардійською контрреволюцією і змовами, бандитизмом, контрабандою та незаконним переходом кордону. Кривець хутко взявся за справу і вже у перший місяць своєї роботи ліквідував «Київський повстанський район» — підпільну організацію, що діяла на території Київського та Біло-Церківського повіту²⁸. Втім на посаді начальника КРВ він пропрацював недовго, і вже 1 грудня

1922 р. пересів у крісло заступника начальника відділу, а з 1 лютого 1923 р. взагалі став звичайним уповноваженим КРВ.

Таке пониження по службі зовсім не означало того, що Кривець погано справлявся зі своїми обов'язками, просто на цей час Київський губернський відділ ДПУ практично припинив самостійне існування і всі керівні посади в ньому за сумісництвом стали займати начальники відповідних підрозділів Повноважного представництва ДПУ на Правобережній Україні (ПП ДПУ ПУ). Та і сам губвідділ очолював повноважний представник ДПУ на Правобережній Україні Ю.Г.Євдокимов, який і призначив начальником київського КРВ начальника КРВ ПП ДПУ ПУ М.Г.Ніколаєва-Журида, який блискуче провів операцію «Заповіт» по захопленню холодноярських отаманів на чолі з Л.З.Завгороднім²⁹.

Начальником Організаційно-адміністративної частини Київського губвідділу ДПУ став працювати секретар ПП ДПУ ПУ М.П.Фриновський — учасник ліквідації «Національного центру» та анархо-бандитів у Москві, захоплення махновського штабу в Харкові та холодноярських отаманів у Звенигородці³⁰, розстрілів полонених врангелівців у Криму та 359 вояків УНР під Базаром³¹. Відзначимо, що київське знайомство з Фриновським згодом відіграє ключову роль у долі Кривця.

У квітні 1923 р. Кривець бере участь у розробці та ліквідації «Полтавського губернського повстанського комітету», «Лубенського окружного повстанського комітету», «Київського районного повстанського комітету об'єднаного повстанського комітету Лівобережжя України»³². Відзначимо, що він не тільки розробляв операції по знешкодженню українського підпілля, але і брав особисту участь у захопленні багатьох повстанців, виявивши при цьому неабияку кмітливість та відвагу.

Так, однієї ночі Кривець з двома чекістами вислідив повстанського отамана, якого потрібно було захопити живим, та проводив його до хати. Отаман ліг коло самих дверей так, щоб ніхто не міг зайти в кімнату, не збудивши його. Руки він тримав у кишенях, набитих зброєю. Але отаман прорахувався. Він не зважив на одну дрібницю — двері відкривалися не в кімнату, а на вулицю. Тихо підкрався Кривець до дверей... Кожна мить здавалася вічністю. Ривок! І повстанець був взятий без жодного пострілу. Особисто брав Кривець і начальника штабу повстанського загону отамана Трейка в Білій Церкві. Начштабу завжди ходив з двома револьверами, однак коли його несподівано оточили чекісти, він зміг дати лише один постріл і здався.

За успішну боротьбу з українською контрреволюцією на Київщині 23 січня 1923 р. Ю.Ф.Кривець був нагороджений срібним годинником від ВУЦВК, а 7 травня того ж року — орденом Червоного Прапора³³.

Після від'їзду Євдокимова, Фриновського, Ніколаєва-Журида до Ростова-на-Дону та скасування ПП ДПУ ПУ Кривець перебрався до Харкова і з 18 серпня 1923 р. став працювати уповноваженим КРВ СОЧ ДПУ УСРР,

а 23 квітня 1924 р. він був призначений помічником начальника цього ж відділу М.І.Добродицького.

Про роботу Кривця в КРВ ДПУ УСРР яскраво свідчать його атестації за 1923–1925 рр.: «Є фактичним керівником по петлюрівщині, українським партіям і бандитизму. Виявляє велику ініціативу, особливо у роботі по партіям. Добрий організатор по КРВ, адміністративних здібностей не виявляє. Вельми здібний та цінний робітник, спеціалізується по українському руху. Працездатність — чудова. Енергійний, вельми дисциплінований. Достатньо наполегливий, витриманий та холонокровний. Трохи замкнений. У відношеннях зі своїм начальством рівний, дисциплінований, без підлабунства та підслесливості. Мовчазний, мало говорить, не любить довгих роздумів, в роботі виявляє потрібну конспірацію»³⁴.

«...Старої школи чекіст. Прекрасний агентурник. Роботу любить. Проявляє ініціативу. Має великі заслуги по секретній роботі. Головним чином по петлюрівщині. Відмінно знає український рух... По характеру трохи відлюдний і мало товариський... Самостійно керує роботою. Добирати і керувати робітниками вміє. Організаторські здібності є. Як адміністратор слабуватий. Дуже добрий робітник. Всебічно знає секретно-оперативну роботу. Працездатність добра...

Помилки свої визнає і робить з них відповідні висновки. Відношення до товаришів по службі і до підлеглих добре. Користується загальною повагою як начальник і як товариш. Політпідготовка добра... Є керівником оперативної роботи КРВ. Роботу знає чудово... В особистому житті дещо слабохарактерний... Вельми скромний... Дуже добрий оперативний робітник, чудово знає всі галузі роботи КРВ, має великий практичний досвід в агентурній і слідчій роботі... Розбирається в людях, вміє робітників підбирати та керувати ними»³⁵.

І якщо в характеристиці від 29 жовтня 1924 р. відзначалося, що Кривець «може бути висунутим помічником начальника відділу ДПУ УСРР. Для посади начальника йому не вистачає адміністраторських здібностей, занадто м'який та поступливий», то у грудні 1925 р. вже констатувалося, що «він може бути начальником відділу ДПУ УСРР»³⁶.

Але перейти на самостійну керівну роботу йому не судилося — 16 грудня 1925 р. він був призначений помічником начальника Київського окружного відділу ДПУ С.І.Западного. Відзначимо, що за існуючим штатним розкладом у ДПУ УСРР не було посади заступника начальника окрвідділу, а помічник начальника безпосередньо керував всією оперативно-чекістською роботою.

На нашу думку, Кривець був відправлений до Києва саме як спеціаліст з українських справ, який безпосередньо розробляв академіка М.С.Грушевського³⁷ та здійснював перлюстрацію його кореспонденції³⁸. Велике занепокоєння ДПУ викликала Всеукраїнська академія наук (ВУАН), яку чекісти

вважали «ідеологічною верхівкою української контрреволюції». З 400 співробітників ВУАН понад 130 визнавалися як неблагонадійні³⁹. Зі своїм завданням у Києві він справився блискуче і за оперативні успіхи у 1927 р. був нагороджений знаком «Почесний робітник ВЧК-ГПУ(V)» за № 427.

Чергову свою нагороду, «маузер» з надписом «за нещадну боротьбу з контрреволюцією», від Колегії ОДПУ СРСР Ю.Ф.Кривець отримав вже в Одесі⁴⁰, де працював з 21 жовтня 1927 р. помічником начальника Одеського окружного відділу ДПУ І.М.Леплевського. Ізраїль Мойсейович швидко спрацював з Юхимом Фомичем і невдовзі дав йому таку атестацію: «За час роботи показав себе з точки зору оперативно-організаційної роботи з хорошого боку. У роботі виявляє належну ініціативу і посидючість. Взаємовідносини з підлеглими нормальні. Особливо позитивна сторона — скромність та не випинання себе. Приймає участь у партроботі, є членом бюро партосередку та членом Одеської контрольної комісії»⁴¹.

Під керівництвом Леплевського і Кривця в Одеському окрузі у 1926–1929 рр. «було ліквідовано велику кількість шпигунських мереж закордонної румунської агентури, ряд кутеповських агентів-терористів і монархічних організацій. Була викрита та ліквідована велика петлюрівська організація та Одеська філія «СВУ» на чолі з професором Слабченком.

Крім того, в Одесі була розроблена та ліквідована велика шкідницька справа у Радторгфлоті, фігуранти якої були пов'язані з закордонними шкідницькими центрами, а також розгромлена потужніша троцькістська опозиція»⁴². Боролися чекісти і з розкрадачами державного майна. Так, наприклад, у 1928 р. Ю.Ф.Кривець викрив зловживання членів правління одеської «Молочарспілки»⁴³.

30 червня 1929 р. І.М.Леплевський рапортував голові ДПУ УСРР В.А.Балицькому: «Доношу, що цього числа справу та посаду Нач[альник] Одеського Окрввідділу ДПУ та Нач[альник] 26-го Прикордонного загону здав тимчасово призначеному на цю посаду тов. Кривцу»⁴⁴. Втім усидіти в кріслі начальника Юхиму Фомичу не вдалося, бо Балицький мабуть вважав, що він ще не доріс до самостійної керівної роботи, і направив до Одеси заступника начальника Управління прикордонної охорони та внутрішніх військ (УПО ВДПУ) О.О.Ємельянова.

Приїзд нового начальника співпав з розгортанням слідства у справі одеської філії «Спілки визволення України», яким безпосередньо керував начальник СВ окрввідділу В.М.Блюман. Оскільки Ємельянов останніх 6 років присвятив виключно справам прикордонним, то куратором слідства був Кривець.

Розібравшись з ворогами на національному фронті, одеські чекісти взялися за ворогів на фронті економічному. Наприкінці грудня в Одесі було проведено масове вилучення грошей і коштів у «злісних недоплатників» окружному фінвідділу. Для проведення масових обшуків за 1500

ордерами було залучено 1100 робітників від станка, 300 міліціонерів і 200 чекістів. Під час операції було вилучено понад 100 тис. карбованців, велику кількість золотих речей та коштовностей загальною вартістю до 1 млн карбованців⁴⁵.

Боротьба з непманами не заважала одеським чекістам постачати керівництво ДПУ УСРР дефіцитними іноземними речами. На пасажирських пароплавах близькосхідної лінії завжди був чекіст-зв'язківець, який вивозив пошту і купував необхідні товари. По прибуттю пароплава у порт начальник Одеського окрвідділу ДПУ або його помічник давали розпорядження контрольно-пропускному пункту пропустити зв'язківця з товаром, який інколи привозили і на замовлення Кривця⁴⁶.

Юхим Фомич брав активну участь і в загальносоюзній операції по масовому висиланню куркулів. Так, 22 лютого 1930 р. він звітував секретарю Одеського окружкому КП(б)У І.А.Мусульбасу: «Проведення операції по масовому виселенню куркульства рисується так: контрольні цифри, встановлені планом виселення по двох станціях посадки (Єреміївка та Затишшя) виконані у частині родин з перевищуванням. Розрив, що намічався в процесі проведення завантаженням ешелонів між контрольними цифрами кількості родин і кількістю людей, був ліквідований наступним додатковим розверстуванням та вилученням куркульських родин до повного завантаження ешелонів»⁴⁷. На 12 березня 1930 р. з Одеської округи було вислано вже 1293 родини у кількості 5561 осіб⁴⁸.

За існуючою традицією, чекісти, які добре зарекомендували себе в Одесі, переводилися на більш відповідальну роботу. Так сталося і з Кривцем. У черговій атестації, що підписали члени центральної атестаційної комісії ДПУ УСРР заступник голови ДПУ УСРР К.М.Карлсон (голова комісії), начальник Особливого відділу Українського військового округу і начальник УПО і ВДПУ УСРР М.М.Бистрих і начальник адміністративно-організаційного Управління ДПУ УСРР М.С.Бачинський, відзначалося: «Тов. Кривець добре знає всі галузі чекістської роботи. В органах ЧК-ДПУ весь час знаходиться на відповідальній оперативній роботі... Енергійний, витриманий. Політично розвинутий. Посаді помічника начальника окрвідділу цілком відповідає. Висувається на посаду начальника Інформвідділу ДПУ УСРР»⁴⁹.

9 травня 1930 р. Ю.Ф.Кривець був призначений начальником Інформаційного відділу (ІНФВ) ДПУ УСРР. На цій посаді він змінив Г.С. Люшкова, котрий очолив СВ ДПУ УСРР замість В.М.Горожанина. На нашу думку, це призначення відбулося не без протекції начальника Секретно-оперативного управління (СОУ) ДПУ УСРР І.М.Леплевського, який добре вивчив здібності свого одеського помічника. Вже 26 травня 1930 р. Леплевський та Кривець підписують «Інструкцію про постановку інформаційно-вивідувальної роботи окружних відділів ДПУ УСРР», у якій так

визначені функції ІНФВ:

«По лінії інформації:

1. ІНФВ, виконуючи одне з важливіших завдань апарата ДПУ в області політичної інформації, зосереджують на ній основну увагу. З цією метою проводить глибоке висвітлення політичних настроїв всіх прошарків населення як міста, так і села, робітників, селян, інтелігенції, учнів, службовців, колишніх партизанів, нацменшин, своєчасно сигналізуючи про процеси, що відбуваються, та явища, що назрівають.

2. Систематично інформує ДПУ УСРР і відповідні окружні організації про коливання та зміни в політичному стані всіх соціальних прошарків.

3. Своєчасно сигналізує про серйозні політичні події, що наростають, та про активні антирадянські прояви.

4. Спеціально вивчає політико-економічні процеси, що назрівають, серед всіх соціальних прошарків міста та села.

5. Веде облік та статистику активних антирадянських проявів, важливіших подій і типових явищ по всіх об'єктах.

6. ІНФВ узагальнює весь матеріал по політстану округу або окремої дільниці на підставі даних, добутих всіма підрозділами СОУ.

По підсобній роботі:

1. Широка оперативна інформація, яка повинна жити спеціальні відділки ДПУ.

2. Систематичне висвітлення всього підоблікового спеціальним відділкам елемента.

3. Виявлення не облікованих кадрів куркульсько-контрреволюційного активу на селі, у промисловості та місті.

4. Підсобний облік осіб, що проходять за матеріалами ІНФВ (концентруються в реєстраційній групі).

5. Виконання завдань усіх частин апарату ДПУ. У всій підсобній роботі ІНФВ мають установку на виявлення конкретних політичних і економічних справ, а також ненормальностей, зловживань і дефектів у радянському, кооперативному та інших апаратах і на виробництві.

По лінії оперативній:

1. Заводить агентурні обробки у порядку перевірки первинних матеріалів по куркульській контрреволюції та антирадянському елементу.

2. Веде роботу з оперативної профілактики, приймаючи міри до видалення класово-чужого елемента та куркульства на підприємствах у місті та на селі, з низового радянського, адміністративно-судового та кооперативного апаратів, проводячи цю роботу в необхідних випадках, а зовсім не у порядку кампаній...

Усуває перегини та викривлення у низовому радянському, кооперативному апаратах, шляхом інформаційної постановки питань у відповідних органах начальниками окрввідділів»⁵⁰.

Кривець швидко налагодив роботу відділу і вже 9 листопада 1930 р. Леплевський із задоволенням відзначав, що він «добре знає оперативну роботу, прекрасно ознайомлений у питаннях агентурної роботи. На роботі начальника ІНФВ ДПУ УСРР вже себе показав, особливо по частині організаційній як добрий організатор і керівник. Політично розвинений, орієнтується в обстановці. Особливо цінним є те, що добре знає село»⁵¹.

Високу оцінку дістали й інші співробітники ІНФВ ДПУ УСРР. Наприклад, начальник 2-го відділку Б.С.Глузберг, який «провів велику організаційну роботу по уточненню та вдосконаленню методів інформаційної роботи, провів ряд спеціальних положень з організації інформації на селі та у промисловості. Під час слідства у справі «Весна» був начальником групи оперативної техніки, зумів цю складну роботу у короткий термін налагодити та поставити на відповідну висоту»⁵².

Співробітники ІНФВ ДПУ УСРР брали активну участь і у розслідуванні справи «Українського національного центру» (УНЦ) і з санкції Ю.Ф.Кривця потрапило за ґрати чимало членів цієї вигаданої чекістами організації⁵³.

4 квітня 1931 р. «з метою об'єднання та посилення агентурно-оперативної роботи по контрреволюційним елементам міського та сільського населення, які розгортають свою діяльність, а також для поліпшення використання матеріалів інформації та даних, що отримані внаслідок оперативної роботи» на базі секретного та інформаційного відділів, ДПУ УСРР було створено секретно-політичний відділ (СПВ), який очолив Г.С.Люшков⁵⁴. У новоствореному відділі Ю.Ф.Кривцю місця не знайшлося і його відправили працювати помічником начальника Київського оперативного сектора ДПУ В.Т.Іванова. Але у Києві він пропрацював недовго.

31 липня В.А.Балицький був призначений третім заступником голови ОДПУ СРСР. Разом з ним до Москви виїхала велика група українських чекістів, серед яких були І.М.Леплевський та Г.С.Люшков. Новим керівником українських чекістів став колишній голова ДПУ Білоруської РСР С.Ф.Реденс, який і призначив Ю.Ф.Кривця 20 вересня 1931 р. начальником СПВ ДПУ УСРР. Після повернення з Харкова Юхим Фомич був обраний ще і секретарем партійного комітету ДПУ УСРР.

СПВ ДПУ УСРР на той час складався з 4-ох відділень, на які покладалися певні завдання.

1-ше відділення (антирадянські партії) відповідало за викриття, пророблення та облік антирадянського елемента на виробництві, висвітлювання політичних настроїв серед робітничого класу; насадження агентури та викриття і ліквідацію терористичних груп серед робітничої молоді на промислових підприємствах; агентурно-оперативне обслуговування всіх навчальних закладів і установ, що обслуговують промисловість; розробку антирадянських політичних партій та антипартійних організацій і уг-

руповань (троцькісти, анархісти, меншовики, бундовці, сіоністи, децисти, грузинські меншовики, дашнаки).

2-ге відділення (українська контрреволюція) розробляло антирадянські українські партії (УПСР, УСДРП, УСФ, УКП, соціалісти, самостійники, хлібороби, колишні члени галицьких політичних партій); українську контрреволюційну громадськість та емігрантів Галичини; Всеукраїнську академію наук, наукові інститути, об'єднання та організації; наркомат освіти з усіма його органами (Головнаука, Головліт, Головополітпросвіта, театральні об'єднання); літературні об'єднання, видавництва, пресу; артистичні та музичні кола, кінооб'єднання, музеї, бібліотеки; загально-громадські вузи, українську професуру, українських вчителів, український Червоний Хрест.

3-тє відділення (сільська контрреволюція) відповідало за викриття та ліквідацію куркульсько-повстанських контрреволюційних організацій та угруповань, нагляд за куркульськими родинами, родинами страчених й засланих куркулів; викриття та розробку контрреволюційних організацій та груп, що у своїй роботі орієнтуються на правоопортуністичний елемент на селі; розробку «третьої сили на селі» — колишніх червоних партизанів; викриття контрреволюційних організацій серед сільської інтелігенції та молоді (вчителі, медичні працівники, агрономічний персонал); викриття терористичних організацій серед куркульської молоді; облік та оперативне реагування на всі антирадянські прояви на селі (масові виступи, теракти, підпали, листівки); висвітлення політичних настроїв серед всіх прошарків селянства; висвітлення та оперативне обслуговування всіх політичних і господарчих кампаній на селі; загальне висвітлювання та оперативне обслуговування Наркомату земелеробства УСРР (окрім справ по шкідництву), колгоспцентру, радгоспцентру, сільськогосподарських кооперацій, сільських кредитових систем та інших радянських установ, які можуть бути використані куркульськими ідеологами та організаціями периферійних органів союзних та українських сільськогосподарських центрів і кооперацій, колгоспів, радгоспів, машино-тракторних станцій (МТС), низового радянського апарату; загальне висвітлювання та оперативне обслуговування сільськогосподарських вузів, технікумів, курсів (професура, агрономічна інтелігенція та студентство), сільськогосподарських науково-дослідних інститутів; розробку антирадянських політичних партій та угруповань, що у своїй основній масі спираються на село [праві та ліві соціалісти-революціонери, народні соціалісти, трудовики, трудова селянська партія (кіндратєвці), трудова селянська партія (маслівська «Селянська Росія»)].

4-те відділення (церковне) розв'язувало такі питання, як розробка легально існуючих церковних об'єднань (обновленці, старо-слав'янці, українські автокефалісти, грузинська, вірменська, грецька церкви); розробка та викриття підпільних церковно-монархічних контрреволюційних

організацій та груп (ультра-православні підгорківці, різні братства, мандрівні монахи); викриття антирадянського елемента у церковних радах; агентурно-оперативна робота серед віруючих та викриття контрреволюційних елементів, що групуються навколо церкви; інформаційне висвітлювання та агентурна розробка всіх видів сектанства (євангелісти, баптисти, хлисти, скопці); розробка єврейських релігійних об'єднань»⁵⁵.

Прихід Ю.Ф.Кривця у секретно-політичний відділ співпав із завершенням слідства у справі «УНЦ», обвинувальний висновок по якій склали т.в.о. начальника СПВ Б.В.Козельський та начальник 2-го відділення С.М.Долинський⁵⁶, а затвердив 21 жовтня 1931 р. заступник голови ДПУ УСРР К.М.Карлсон⁵⁷. Доводив же справу до суду вже сам Юхим Фомич.

Про те, які ще завдання доводилося розв'язувати йому та його заступнику Б.В.Козельському можна судити по назвам циркулярів СПВ ОДПУ СРСР: «Про роботу серед куркульства, відновленого у правах громадянства», «Про забезпечення інформуванням відхідників», «Про роботу серед молоді, виключеної з вузів і технікумів», «Про постановку обліку всіх куркульських господарств», «Про агентурну роботу по виявленню політичних настроїв і контрреволюційних формувань серед робітників літератури», «Про підсилення агентурного обслуговування промислових підприємств», «Про розгортання роботи по кадрам «колишніх людей», «Про оживлення агентурно-оперативної роботи по есерам»⁵⁸.

Але головним напрямком діяльності Кривця у 1932 р. була боротьба з непокірним українським селянством. 19 листопада 1932 р. була проведена нарада начальників обласних відділів ДПУ УСРР, на якій було прийняте рішення по нанесенню оперативного удару по «контрреволюційним центрам, що організують саботаж і зрив хлібозаготівель». Передбачалося заарештувати 3425 громадян. З них по лінії «української контрреволюції» — 1180, по «білій контрреволюції» — 247, по «польській контрреволюції» — 341, по «національній контрреволюції» — 540, по «сільській контрреволюції» — 812, по «церковниках і сектантах» — 420, по «контрреволюційних групах промисловості» — 63, по «шкідництву в сільському господарстві» — 135⁵⁹.

Як бачимо, більшість з цього списку належала до контингенту СПВ і заарештовувати їх мали керівники цих підрозділів в областях: І.Я.Бабич — у Харківській, В.М.Блюман — Одеській, М.І.Говлич — Дніпропетровській, С.І.Заславський — Донецькій, Д.М.Медведев — Київській, Г.М.Осинін-Вінницький — Вінницькій, М.І.Шелудченко — Чернігівській. Всього ж у 1932 р. «по операції на селі по лінії СПВ» було заарештовано 19244 особи⁶⁰.

С.Ф.Реденс роботою «одного із найактивніших працівників органів ЧК — ДПУ, стійкого, відданого чекіста» Кривця, лишився задоволеним і «на відзнаку XV-річчя за довголітню бездоганну роботу і активну бороть-

бу з контрреволюцією, шпигунством і бандитизмом» добився його нагородження бойовою зброєю від ВУЦВК ⁶¹.

Чергова нагорода настрій Юхиму Фомичу однак не піднесла. Його робота не задовольнила заступника голови ОДПУ СРСР В.А.Балицького, який приїхав в Україну для «наведення порядку». Особливо розсердило Всеволода Аполлоновича зволікання з розкриттям «Української військової організації» («УВО») та низки повстанських організацій. Він наказав Кривцю «переглянути табель звітності Райапаратів під кутом зору максимального розвантаження їх від надмірної звітності. Особливо розробити звітність Обласних Відділів і Районних апаратів на весь час підготовки та проведення сівби для максимального скорочення звітності районних апаратів... У процесі розробки та слідства по всіх справах обов'язково точно встановлювати політичне минуле та партійну приналежність всіх учасників, що проходять за справами і розробками, особливо ретельно розробляти зв'язки всіх колишніх есерів і УПСРів, як місцеві, так і закордонні» ⁶².

І знову Кривець, на думку Балицького, не справився з роботою, і тому, коли він 20 лютого 1933 р. став головою ДПУ УСРР, вже наступного дня зняв Кривця з посади і відправив заступником начальника Дніпропетровського обласного відділу ДПУ. Довелося Юхиму Фомичу здавати справи М.К.Александрівському та виїжджати до Дніпропетровська разом із щойно призначеним начальником особливого відділу А.В.Сапіром допомагати новому першому секретарю обкому М.М.Хатаєвичу та начальнику облвідділу ДПУ Я.К.Крауклісу виконувати план хлібозаготівель.

Як і в інших областях України, на Дніпропетровщині лютував голодомор. Районні апарати ДПУ області під виглядом медичних оглядів для виявлення епідемічних захворювань провели роботу по виявленню точних розмірів голоду. За даними дослідження у 35 районах області, чекісти з'ясували, що голодом «уражено 336 сільських рад, голодує 6436 сімей, в них 16211 осіб мають на ґрунті голоду ознаки опухання; 1700 осіб померли від голоду» ⁶³.

Пізніше, пояснюючи походження своїх нібито «антирадянських поглядів», Кривець заявить: «Сумніви у правильності політики партії у мене почали виникати ще у 1933 р., коли у ряді міст України мали місце серйозні продовольчі ускладнення, які супроводжувалися смертністю населення. У деяких селах це виявлялося особливо гостро і відсоток смертності досягав дуже великих розмірів.

Це та призначення високих хлібозаготівельних планів, які у деяких містах України самі призводили до утворення продовольчих ускладнень, викликали у мене незадоволення та невіру у політику ВКП(б). Непосильними здавалися мені також виробничі плани підприємств державної промисловості, які призводили до нервування господарників, спричиняли за собою хронічну штурмівщину та приводили до високої собівартості продукції.

Поширене серед населення незадоволення нестатками продукції легкої промисловості, у свою чергу, викликало у мене нерозуміння лінії партії на обмеження асигнування цієї галузі промисловості. Я ні з ким не ділився цими настроями, довгий час переживав їх у собі, виношував ці сумніви, слідкуючи за подальшим ходом практичної державної політики»⁶⁴.

На нашу думку, цим свідченням можна вірити.

17 серпня 1933 р. політбюро ЦК КП(б)У затвердило Я.К.Краукліса начальником Чернігівського облвідділу ДПУ, а колишнього повноважного представника ОДПУ по Нижньо-Волзькому краю П.Г.Рудя — начальником Дніпропетровського облвідділу ДПУ⁶⁵. Останній пробув у Дніпропетровську кілька днів і несподівано був відкликаний до Москви. Поки шукали нову кандидатуру, дніпропетровськими чекістами керував Кривець. Керував недовго, бо вже 28 вересня 1933 р. начальником Дніпропетровського облвідділу ДПУ був призначений С.Н.Миронов, який перед цим працював заступником повпреда ОДПУ по Казахстану. Безумовно, це було проявом певної недовіри до Кривця, як до самостійного керівника з боку Балицького та Хатаєвича.

У Дніпропетровську Юхим Фомич пропрацював рік і 11 березня 1934 р. був призначений заступником начальника Економічного управління (ЕКУ) ДПУ УСРР, яке очолював С.С.Мазо. З новим начальником у Кривця склалися службово-офіційні відносини і самостійно питань оперативного характеру він не вирішував⁶⁶.

Восени 1935 р. всі співробітники ГУДБ НКВС СРСР проходили атестацію у зв'язку із наданням спеціальних звань. Характеризуючи роботу заступника начальника Економічного відділу (ЕКВ) УДБ НКВС УСРР, український нарком писав, що це «старий, досвідчений оперативний робітник. Добре знає і любить агентурну роботу. Має низку оперативних заслуг. Цілком відповідає посаді, яку займає. Намічається мною на більш крупну роботу» та пропонується на присвоєння йому звання старшого майора державної безпеки⁶⁷. Союзний Нарком Г.Г.Ягода з цією пропозицією не погодився і підписав 12 грудня 1935 р. наказ про надання Кривцю звання лише майора держбезпеки.

«Більш крупної роботи» довелося чекати майже рік. 16 жовтня 1936 р. комісар держбезпеки 3-го рангу Мазо був призначений начальником УНКВС по Харківській області, а на його місце призначили Кривця. Начальником ЕКВ він пропрацював лише півтора місяця. Наприкінці грудня економічний та іноземний відділи УДБ НКВС УСРР були розформовані, а на їхній базі було створено контррозвідувальний відділ і, як визнавав сам Юхим Фомич, «Балицький мене не лишив начальником цього самого крупного оперативного відділу, а затвердив на цю посаду колишнього начальника Особливого відділу Александрівського»⁶⁸.

16 грудня 1936 р. Ю.Ф.Кривець очолив УНКВС по Чернігівській об-

ласті замість старшого майора держбезпеки М.М.Тимофєєва, а ще через 4 дні на нього чекала ще одна знаменна подія — йому було надано звання старшого майора державної безпеки. Згідно з «Положенням про проходження служби начальницьким складом Головного управління державної безпеки НКВС Союзу РСР» майори держбезпеки мали прослужити у цьому званні не менше 5 років, але в «окремих випадках при наявності видатних успіхів в оперативній роботі або особливих заслуг».

Народний комісар внутрішніх справ СРСР міг присвоїти їм чергове звання раніше⁶⁹. Про «видатні успіхи» та «особливі заслуги» Кривця у 1936 р. ми можемо лише здогадуватися. Наприклад, у вересні 1936 р. ЕКВ УДБ НКВС УРСР ліквідував «німецьку контрреволюційну диверсійно-повстанську організацію», осередки якої діяли на оборонних підприємствах Костянтинівки, Краматорська, Слав'янська, Артемівська, Дніпропетровська, в німецьких колоніях Донецької та Дніпропетровської областей⁷⁰.

У Чернігові Юхим Фомич, за власним зізнанням, «розкусив» обком, де були троцькісти»⁷¹. Допомагали йому в цьому начальник 4-го (секретно-політичного) відділу УДБ старший лейтенант держбезпеки А.М.Шепетін⁷², начальник 1-го (право-троцькістського) відділку цього ж відділу старший лейтенант держбезпеки Я.Л.Трушкін⁷³ та заступник начальника УНКВС капітан держбезпеки С.І.Самовський⁷⁴. Але розгромити чернігівських троцькістів Кривець не встиг, бо 23 січня 1937 р. був призначений начальником УНКВС по Дніпропетровській області. Про те, чому сталося це несподіване призначення, говорить постанова Політбюро ЦК КП(б)У:

«1. У зв'язку з переходом т. Александровського М.К. на іншу роботу звільнити його від обов'язків начальника 3-го відділу УДБ НКВС УРСР. Начальником 3-го відділу УДБ НКВС УРСР затвердити т. Соколінського Д.М., звільнивши його від обов'язків начальника УНКВС по Дніпропетровській області.

2. Начальником УНКВС по Дніпропетровській області затвердити т. Кривця Ю.Ф., звільнивши його від обов'язків начальника УНКВС по Чернігівській області.

3. Начальником УНКВС по Чернігівській області затвердити т. Соколова-Шостака П.Г., звільнивши його від обов'язків заступника начальника Управління робітничо-селянської міліції НКВС УРСР»⁷⁵.

Перед від'їздом до Дніпропетровська Ю.Ф.Кривець був прийнятий комісаром держбезпеки 1-го рангу В.А.Балицьким, який наголосив на необхідності тісної взаємодії з першим секретарем обкому КП(б)У, членом ЦК ВКП(б) М.М.Хатаєвичем та про недопустимість сварок з авторитетним партійним функціонером, «щоб не зламати собі голову». Нарком також радив «не перегинати палку» та особливо «не причіплятися до працівників партійно-радянського апарату» та спиратися у роботі на заступника начальника УНКВС капітана держбезпеки С.М.Долинського та на-

чальника Запорізького НКВС капітана держбезпеки М.Г.Джавахова, яких він добре знав і яким цілком довіряв ⁷⁶.

Прибувши до Дніпропетровська, Кривець оселився в службовій квартирі — двоповерховому старовинному особняку з кінозалом і більярдною ⁷⁷, та за допомогою Долинського, якого добре знав по роботі в СПВ ДПУ УСРР, став входити в курс справ. Останній розповів, що «Хатаєвич є дуже самовладною людиною, не терпить жодних сперечань і не тримає біля себе робітників, які не підкоряються повністю його авторитету. І хоча з Соколінським у Хатаєвича були добрі стосунки, органи НКВС він не любить, частенько дозволяє собі знущатися над чекістськими матеріалами та вельми роздратовано відноситься до арештів відповідальних партійних і радянських працівників».

Заступник радив своєму начальнику бути вельми обережним у своїх взаємовідносинах з лідером дніпропетровських комуністів та особливо не лізти на рожен з питаннями арештів: «не слід особливо виставляти свою стару голову наперед». Кривець погодився зі своїм заступником, пообіцяв узгоджувати з ним свої дії та почав ближче знайомитися із співробітниками, оскільки ядро апарату Управління складалося з людей, йому невідомих ⁷⁸.

2-й (оперативний) відділ очолював старший лейтенант держбезпеки Н.Ц.Качановський-Цалєв ⁷⁹, з яким Кривцю вже доводилося працювати. Факт особистого знайомства у даному випадку був надзвичайно важливим, адже співробітники цього підрозділу займалися не тільки охороною, зовнішнім спостереженням, агентурно-інформаційною та розшуковою роботою, про-

веденням арештів та обшуки, але й інформуванням свого начальства про настрої та подобиці особистого життя обласного керівництва.

3-м (контррозвідувальним) відділом керував старший лейтенант держбезпеки Н.Б.Березовський ⁸⁰, якого Юхим Фомич добре знав по роботі в ЕКВ УДБ НКВС УСРР і був з ним на «ти». Заступником Березовського був старший лейтенант держбезпеки О.О.Лукін, ⁸¹ — відомий радянському читачу як автор книжок «Тиха Одеса», «Співробітник ЧК», «Дівчина із Ржева», «Микола Кузнєцов». Про основні напрями роботи контррозвідників можна судити з назв їхніх відділень: німецьке, польське, середньо-європейське, українське, біла контрреволюція, оборонна промисловість, важка промисловість, легка промисловість.

Начальником 4-го відділу працював капі-

Н.Б.Березовський

тан держбезпеки
НКВС УРСР нов
на Північному Ка
чесний робітник

та золотого годинника від Новоросійської міськради, здобув репутацію працівника «здібного... але до хворобливості самолюбивого», в поведінці якого «виявляється прихований кар'єризм і схильність до афішування себе»⁸³. Відділення підрозділу розробляли правих троцькістів, антирадянські політичні партії, українську контрреволюцію, радгоспи, село, вузи, церкву та секти.

Начальником 5-го (особливого) відділу УДБ УНКВС Дніпропетровської області був капітан держбезпеки Я.Ю.Флейшман⁸⁴ — учасник ліквідації отаманів Лиха та Чуприни на Поділлі; Музики, Кравченка-Вовка та Я.О.Шириці-Мамая на Черкащині; Трейка і Кравченка-Пугача на Київщині; Черевика-Лютото на Полтавщині; петлюрівського 8-го Повстанського комітету у Таращанському та Богуславському повітах.

Під його особистим керівництвом були також викриті: «куркульська повстанська» (100 осіб), «петлюрівсько-повстанська» (50 осіб), «білогвардійська офіцерська терористична» організації та низова периферія «Спілки визволення України» у Кременчуцькому окрузі; контрреволюційна молодіжна група «УНДО» у Глобинському районі; «петлюрівсько-повстанська організація» у Звенигородському та Уманському районах⁸⁵.

Але були на рахунку Якова Юхимовича й інші «подвиги»: виключався із партії за пияцтво; обвинувачувався в дискредитації влади та бандитизмі, розкраданні таємних фондів і у привласненні вилучених контрабандних котикових шкурок⁸⁶.

Відділення 5-го відділу окремо розробляли штаби і розвідувальні відділи; моторизовані та спеціальні частини; кавалерію, піхоту та вузи; авіацію та склади; ОСОАВІАХІМ та начальницький склад запасу; війська НКВС і

О.О.Волков

Я.Ю.Флейшман

Робітничо-селянську міліцію; мобілізаційні відділи.

6-й (транспортний) відділ, очолюваний капітаном держбезпеки М.Я.Кларовим-Соловейчиком⁸⁷, мав т.зв. оперпункти на кожній станції та самостійно проводив слідства по секретно-політичній та контррозвідувальній лінії. Лише у лютому 1937 р. на залізничному транспорті Дніпропетровщини було репресовано 157 осіб «по німецькій контрреволюції»⁸⁸.

Начальником відділу кадрів працював старший лейтенант держбезпеки Б.С.Борисов-Вільнер⁸⁹, начальником Управління робітничо-селянської міліції — капітан міліції Е.І.Дербенцов⁹⁰. Саме цих людей і повів у наступ на різноманітних ворогів першої в світі країни робітників і селян чекіст-орденоносець Ю.Ф.Кривець.

Напрямок головного удару спочатку обрали «прихованих троцькістів». Ще у 1936 р. з Москви надійшла директива про те, щоб керівники обласних УНКВС особисто взялися за безпосереднє керівництво боротьбою з троцькізмом і рішуче викривали підпілля на місцях, а не чекали наводок з центру.

Кривець добре розумів, до чого можуть привести неконтрольовані арешти номенклатури, і домовився зі своїм заступником при роботі по троцькістським і правим кадрам «дотримуватися великої обережності при арештах, і при ліквідації розробок не починати з арештів більш-менш самостійних робітників»⁹¹, тобто діяти за перевіреним принципом «коли бажають дуба повалити — валять молодняк».

Але незабаром у цій боротьбі у Кривця виникли деякі кадрові проблеми. Так, користуватися порадами досвідченого чекіста і свого заступника Долинського йому довелося недовго — останнього вже через два місяці відрядили до Східно-Сибірського краю, і з тих пір майже рік посада заступника начальника Дніпропетровського облуправління УНКВС була вакантна.

У березні виїхав з міста і призначений другим секретарем ЦК КП(б)У М.М.Хатаєвич. Новий перший секретар обкому КП(б)У Н.В.Марголін⁹² міцних коренів в області не мав і бажав відзначитися у викритті правих і троцькістів, він навіть звернувся з листом до всіх секретарів міських і районних партійних комітетів області з проханням не давати партійних доручень робітникам УДБ УНКВС і не викликати їх на різні засідання та наради, оскільки це заважає чекістам боротися з контрреволюцією⁹³.

Тепер весь тягар по викриттю правотроцькістського підпілля ліг на плечі О.О.Волкова, про що той згодом звітував: «Незважаючи на тяжкі обставини боротьби в Дніпропетровську, де на посади секретарів обкому КП(б)У пробралися троцькісти, де все бюро обкому складалося із запеклих троцькістів і правих контрреволюціонерів, мені вдалося наполегливою та сумлінною працею досягти повного їхнього викриття. Ми встановили, що всі обласні, міські та більшість районних керівних органів

захопили у свої руки учасники правотроцькістського підпілля. Знадобилася неймовірно-рішуча боротьба, щоб пробити стіну опору з викриттям ворогів. Цей опір організував Хатаєвич у Дніпропетровську, не давав розвороту і навіть тоді, коли уїхав до Києва та пробрався на більш високий пост секретаря ЦК КП(б)У.

Наполегливість у боротьбі, більшовицька переконаність у правоті справи партії, яку ми виконували, допомогла нам пробити й цю стіну. Якщо бути об'єктивним, то й начальник Управління і кожний співробітник, особливо IV відділу, скаже, що моя роль у такій погромній боротьбі була зовсім не останньою. Я працював, не покладаючи рук, не жаліючи свого здоров'я, та вкладав у цю справу всі сили та енергію, не маючи відпочинку. Я брав собі саму важку справу, яка вимагала величезної завзятості, і, я би сказав, мистецтва обійти ворога... Я виконував доручену мені партією справу сумлінно і тільки в інтересах партії»⁹⁴.

Викриття «прихованих троцькістів» вимагали і від співробітників інших відділів УДБ. Під час травневої наради у Києві помічник начальника 3-го відділу УДБ НКВС УРСР капітан держбезпеки А.В.Сапір закинув Н.Б.Березовському, що у того зовсім немає справ по троцькістам у промисловості. Той пожав плечима і відповів: «Ну що ж, раз бажаєш, коли потрібно — значить будемо перебудовуватися»⁹⁵. У запалі боротьби між чекістами траплялися суперечки, після однієї з них, що сталася у кабінеті начальника УНКВС, Волков і Березовський навіть не віталися.

Втім лише на троцькістах Кривець не зациклювався, намагався працювати творчо, а натхнення, як справжній більшовик, черпав у партійній пресі, і 16 квітня він наказав всім співробітникам ретельно вивчити надруковану в «Правді» статтю О. Віндта «Германська таємна військова розвідка» та нагально доносити про факти та осіб, підозрілих у шпигунстві⁹⁶.

Перші три місяці роботи у Дніпропетровську Юхим Фомич, через завантаженість по роботі, з міста не виїздив, але 11 травня шифрованою телеграмою був викликаний до Києва. На оперативній нараді В.А.Балицький повідомив присутніх, що призначається начальником УНКВС по Далекосхідному краю для зміцнення керівництва чекістською роботою та заявив, що новий нарком внутрішніх справ, скоріш за все, буде призначений не скоро, а тимчасово очолить НКВС УРСР комісар держбезпеки 3-го рангу В.Т.Іванов, на якого всі начальники УНКВС повинні спиратися у своїй практичній роботі, і якому потрібно більше довіряти.

Останнє зауваження Балицького було не випадковим. В центральному апараті НКВС УРСР В.Т.Іванова вважали «політиканом, хитрим лисом, який завжди крутив і нашим, і вашим». Періодами у нього траплялося охолодження в стосунках з Балицьким, але біля свого шефа він тримався міцно. Після наради всі поїхали на дачу НКВС УРСР, де відбулася неофіційна частина — прощальний обід і прогулянка катером по Дніпру⁹⁷.

Через два тижні Кривець знову прибув до столиці Радянської України на XIII з'їзд КП(б)У, серед делегатів якого був 31 співробітник НКВС УРСР. Тут він дізнався про арешти маршала М.М.Тухачевського, командарма 1-го рангу Й.Е.Якіра та інших військових керівників і зрозумів, що вектор репресій змінюється у зовсім несподіваному напрямку.

У перших числах червня до Києва прибув перший заступник наркома внутрішніх справ СРСР комкор М.П.Фриновський та «об'явив про дійсні причини зняття Балицького, тобто за погану роботу українського НКВС, у зв'язку з цим обстановка в НКВС УРСР різко змінилася. Після від'їзду Фриновського по центральному апарату НКВС УРСР і в областях були проведені арешти ряду керівних робітників»⁹⁸.

На той час дніпропетровські чекісти вже мали перші жертви — 17 травня «за участь у польській контрреволюційній націоналістичній організації і проведення шпигунської діяльності» був заарештований заступник начальника відділу місць ув'язнення лейтенант держбезпеки М.Б.Родал⁹⁹. Ніхто не звернув увагу на той факт, що «польський націоналіст» був варшавським євреєм, який у пошуках кращої долі перебрався до СРСР¹⁰⁰.

Ще у травні 1937 р. із НКВС УРСР в обласні УНКВС надійшов наказ про негайну ліквідацію всіх активних розробок по всіх лініях і про зосередження всіх сил апарату на слідстві. У зв'язку з цим серед заарештованих було багато комуністів із партійного та радянського активу, які звинувачувалися у причетності до право-троцькістської організації. Результати слідства систематично повідомлялися у Київ¹⁰¹.

Начальник дніпропетровського УНКВС майже щоденно звітував у НКВС УРСР про роботу своїх підлеглих. Так, 13 червня він повідомляв, що 6-м відділом УДБ встановлено «ряд нових учасників німецької шпигунсько-диверсійної організації..., які проводили диверсійну роботу на Дзержинському металургійному заводі та Сталінській залізниці. Слідством встановлена диверсійна група на станціях, які примикали до заводу», а 3-й відділ отримав нові дані про шкідницьку діяльність німецької розвідки на заводі «Комунар».

Наступного дня він вже звітував про арешт диверсійної групи з 5-ти чоловік, що діяла за завданням агента німецького консульства Друшеля; про справу «Букет», по якій 17 заарештованих зізналися у своїй приналежності до німецької шпигунської організації, очолюваної інженером-консультантом заводу у Маріуполі Кніппенгом; про справу німецької шпигунської організації «Друзі», по якій було заарештовано 15 чоловік; про диверсійну групу на Запорізькому залізничному вузлі на чолі з бригадиром Енсом; про створену німецьким підданим Фотелем «контрреволюційну німецьку організацію»¹⁰².

Цей звіт ліг на стіл вже новому наркому внутрішніх справ УРСР комісару держбезпеки 2-го рангу І.М.Леплевському, який невдовзі викликав

на першу доповідь начальників УНКВС так званих «промислових областей» — С.С.Мазо, Д.М.Соколинського та Ю.Ф.Кривця. Даючи установки по роботі, нарком роз'яснив, що у широкому наступі на ворогів не слід боятися проводити масові арешти та застосовувати до заарештованих биття і що він вже ввів фізичну обробку у практичну роботу центрального апарату НКВС і радить робити те саме і в областях¹⁰³.

Низенький та худорлявий Леплевський особисто впроваджував «прогресивні методи» слідства, лупцюючи заарештованих на очах у підлеглих. Особливо діставалося «членам змовницької організації в НКВС УРСР», яку нарком почав викривати з перших днів свого перебування у Києві. За ґрати потрапило чимало чекістів, були серед них і особисті друзі Кривця — заступник начальника Адміністративно-господарського управління (АГУ) НКВС УРСР капітан держбезпеки О.М.Берман і майор держбезпеки П.Г.Соколов-Шостак, застрелився С.С.Мазо.

Безпосередньо справами заарештованих чекістів займалася ударна група під керівництвом особливоуповноваженого НКВС УРСР капітана держбезпеки В.М.Блюмана, але І.М.Леплевський курирував слідство, давав дозвіл на занесення до протоколу тих чи інших прізвищ і особисто допитував багатьох заарештованих. Під час допитів Н.Л.Рубінштейн і П.Г.Соколов-Шостак заявили наркомому про причетність до змови Ю.Ф.Кривця.

Втім арешт начальника дніпропетровського УНКВС не входив у плани Леплевського. Він тут же назвав заарештованих чекістів «падлюками, які збираються оббрехати чесну людину», а Соколова-Шостака навіть ударив по обличчю. Зрозуміло, що після таких вагомих аргументів обидва взяли свої слова назад¹⁰⁴. Зазначимо, що захищав Леплевський не лише Кривця, а й начальника АГУ НКВС УРСР майора держбезпеки С.М.Цикліса, колишнього начальника відділу кадрів НКВС УРСР полковника Р.О.Чирського та інших чекістів-високопосадовців¹⁰⁵.

Цікаво, що приблизно в той же час у Москві заарештований В.А.Балицький наполегливо просив свого слідчого — помічника начальника 5-го відділу ГУДБ НКВС СРСР капітана держбезпеки М.О.Листенгурта занести у протокол його свідчення про належність до військово-фашистської змови І.М.Леплевського, але М.І.Єжов робити це не дозволив¹⁰⁶.

Хвиля репресій прокотилася і по Дніпропетровському УНКВС. За ґрати потрапили: М.Г.Джавахов, начальник відділку УДБ Криворізького міського відділу НКВС лейтенант держбезпеки О.Е.Маркович, начальник Казанковського райвідділу НКВС лейтенант держбезпеки І.А.Етінгоф, помічник оперуповноваженого Дніпродзержинського районного відділу НКВС А.Є.Котлярський¹⁰⁷, а 26 червня Кривець заарештував «за зв'язок з ворогами народу в Ростові» О.О.Волкова.

Цей арешт був несподіванкою як для начальника УНКВС, так і для начальника 4-го відділу, який працював натхненно і завзято, доповідаючи

керівництву: «Тепер ми досягли того, що вся керівна верхівка право-троцькістського підпілля, весь актив схоплений, посаджений під замок. Ми нанесли вирішального удару по право-троцькістському підпіллю і в наших руках ключі до повного викриття всіх учасників підпілля... Всі факти використовувалися для того, щоб допомогти викрити і в інших областях України і Радянського Союзу. Немало ми допомогли Україні і в самий останній час. Особисто я досяг викриття величезного законспірованого підпілля у Куйбишеві, учасники якого розповзлися по всьому Радянському Союзу і пробралися навіть в апарат ЦК ВКП(б) і ЦВК Союзу»¹⁰⁸.

Але Москві було видніше. Кривець дозволив Волкову написати заяву на ім'я Єжова і наступного дня відправив на Луб'янку.

Діставалося й іншим чекістам. Березовського проробляли за батька, який до революції працював підрядником будівельних робіт і використовував найману працю, за засудженого чоловіка сестри та заарештованого родича¹⁰⁹. Качановського-Цалєва «за зв'язок з контрреволюційним троцькістським та іншим антирадянським елементом» ледве не виключили з партії¹¹⁰, а Е.І.Дербенцов став каятися в приховуванні від партії факту свого перебування в білій армії. Після рапорту Леплевському начальника міліції відправили в запас¹¹¹, а на його місце прислали колишнього начальника особливої інспекції УРСМ НКВС УРСР капітана міліції Дятлова.

Сталися в керівництві Дніпропетровського обласного УНКВС і інші зміни: 2-й відділ очолив лейтенант держбезпеки І.С.Гохфельд-Ісаков¹¹²; 4-й — капітан держбезпеки М.С.Здуніс¹¹³ (добре відомий Кривцю по роботі в Полтаві та Одесі); Запорізький міськвідділ — полковник І.Б.Шумський.

У липні 1937 р. 6-ті (транспортні) відділи УДБ республіканських, крайових і обласних НКВС реорганізовувалися в Дорожньо-транспортні відділи (ДТВ) ГУДБ НКВС, які знаходилися у адміністративних центрах відповідних залізниць та підпорядковувалися безпосередньо 6-му відділу ГУДБ НКВС СРСР. У Дніпропетровську став діяти ДТВ ГУДБ НКВС залізниці імені Сталіна на чолі з С.І.Самовським¹¹⁴. З 25 серпня 1937 р. по 15 листопада 1938 р. цим підрозділом лише по так званій «польській операції» було відправлено на смерть 308 осіб¹¹⁵.

Одним із головних завдань, яке прийшлося вирішувати українським чекістам влітку 1937 р., було викриття філій «військово-фашистської змови в Червоній Армії» в областях. Про те, як це відбувалося на Дніпропетровщині, розповідає довідка за підписом Кривця:

«Внаслідок оперативно продуманих, вмілих та наполегливих допитів особисто т. Флейшманом заарештованого командира 123 стрілецького полку Овчаренко були отримані вельми цінні розгорнуті свідчення про наявність у частинах 7-го стрілецького корпусу антирадянської військово-фашистської організації під керівництвом комкора 7-го стрілецького корпусу Рогальова Ф.Ф.

Тов. Флейшманом на підставі свідчень заарештованого Овчаренко були правильно організовані оперативно-слідчі заходи та широко розгорнута операція з викриття всієї організації. Наступною активною участю у допитах всіх основних заарештованих — комкора Рогальова, начальника штабу Скрастіна, помічника начальника штабу Саввіна, Орлова, комдива Волкова, начальника політвідділу 41-ої стрілецької дивізії Градусова, полковника Скрипника та інших, особливим оперативним керівництвом всім слідчим апаратом 5-го відділу тов. Флейшман забезпечив успіх подальшого слідства та викриття широко розгалуженої антирадянської військово-фашистської організації у всіх військових частинах 7-го стрілецького корпусу, мобілізаційному окрузі та окремих спецчастинах Дніпропетровського, Запорізького та Криворізького гарнізонів.

Проведеним слідством також викрита вся практична контрреволюційна та шкідницька діяльність організації, а також глибоко законспіровані диверсійно-бактеріологічна та терористична групи. Всього виявлено активних учасників військово-фашистської змови 319 осіб, з яких вже заарештовано 268 осіб, у тому числі весь керівний склад штабів всіх дивізій 7-го стрілецького корпусу, командирів полків та батальйонів.

Одночасно викриті та ліквідовані:

а) антирадянська диверсійно-терористична організація у Корпусному учбовому центрі 7-го стрілецького корпусу, якою керував майор Автономов;

б) викрита широко розгалужена антирадянська військово-троцькістська організація у системі Осоавіахіму, якою керував голова обласного товариства Бендельстон та Достов. Всього за справою виявлено активних учасників 52 особи, з них заарештовано 37 осіб. За цією ж справою викрита глибоко законспірована терористична група, що готувала низку вбивств керівників партії та уряду, зокрема т.т. Косіора та Кагановича;

в) викрито вельми серйозну бойову терористичну організацію, керовану колишнім начальником Аероклубу Лантухом і головою міськради Мірошниченком, яка готувала вбивство тов. Сталіна у Москві;

г) у цей же період ліквідована широко розгалужена організація з числа працівників військкомату та начальницького складу запасу, керована Чорносвитовим, Грінштейном та іншими. Організація готувала здійснення терактів стосовно т.т. Сталіна, Молотова і Калініна;

д) викрита і ліквідована серйозна бактеріологічна диверсійна організація у військових частинах 41-ої стрілецької дивізії під керівництвом колишнього комдиву Волкова, начальника сандиву Галкіна та інших. Організація нараховувала до 30 активних учасників. Всі заарештовані та засуджені. Організація готувала масові отруєння військовослужбовців;

є) викрита і ліквідована диверсійна бактеріологічна організація у 2-му запасному кавполку, керована начальником ветеринарної служби Млад-

ковським, лікарями Шанським, Фесиком та іншими. Шляхом розповсюдження гострозаразних хвороб і бактерій (сибірська виразка та інші) організацією готувалося масове виведення з ладу кінського складу. Одночасно проводилася робота з розповсюдження серед стратегічної кінноти гострозаразної хвороби з метою виведення з ладу та послаблення кінноти РСЧА у цілому;

ж) викрита серйозна контрреволюційна організація, до складу якої входила більшість райвійськкомісарів. Слідством викрита вся практична контрреволюційна та шкідницька робота в системі мобілізаційних апаратів та у мобілізаційному окрузі 7-го стрілецького корпусу (справа полкового комісара Бородуліна, райвійськома Шухмана, Богатирьова, Яблонського та інших);

з) одночасно 5-м відділом викрито групу шпигунів-диверсантів польських, німецьких й інших розвідувальних органів у кількості 36 осіб...

Всього внаслідок всієї оперативно-слідчої роботи викрито активних учасників військово-фашистської змови 319 осіб, з них:

1. Заарештовано — 268 осіб.
2. Заслухано Військовою Колегією та розстріляно — 95 осіб.
3. Заслухано Виїзною Сесією Ревтрибуналу Харківського військового округу — 20 осіб.
З них: розстріляно — 14 осіб,
засуджено на різні терміни — 6 осіб.
4. Підготовлено до слухання та затверджено Москвою — 44 особи.
5. Закінчується — 73 справи.
6. У стадії слідства — 26 справ»¹¹⁶.

Це було написано восени 1937 р., а влітку 1939 р. Юхим Фомич розповів, якими саме методами його підлеглі досягли таких разючих успіхів:

«З метою отримання слідчого прориву на армію... я запропонував Флейшману по слідству з першою групою заарештованих за будь-яку ціну отримати свідчення. Для цього до заарештованих застосовувалися тривалі допити та масове биття. У подальшому до другорядних військових працівників застосовувалися такі ж методи допиту. Весь час я здійснював тиск на Флейшмана у цьому напрямку, заохочуючи всі його злочинні методи роботи. Одного разу він навіть різко зі мною заговорив, що все це призведе до масових перегинів, але я послався йому на Київ і Москву, де такі методи застосовувалися, послався на приклад інших областей, де слідчим шляхом викривають дуже широкі військово-змовницькі організації. Таким чином, спотворені методи укоренилися у 5-му відділі»¹¹⁷...

«Флейшман сам по собі був людиною недалекою... Прорив на армію вдався лише внаслідок застосування до першої групи заарештованих тривалих допитів, стійок і биття, а до заарештованого полковника Овчаренка застосовувалися різні знущальні методи допитів... Після того, як вдалося

отримати свідчення про наявність військово-змовницької організації у частинах 7-го корпусу, то шляхом застосування незаконних методів слідства було безпідставно заарештовано ряд військових робітників... У відповідності до моїх вказівок Флейшман і надалі продовжував застосовувати у себе у відділі спотворені методи слідства»¹¹⁸.

Спотворені методи слідства полягали, наприклад, в тому, що комдива Ф.Ф.Рогальова не тільки нещадно били з першого дня арешту, але й повісили на гімнастюрку фашистські знаки й водили по кабінетам показуючи усім як ворога¹¹⁹. Не забули і про сім'ї заарештованих командирів — лише за друге півріччя 1937 р. в області заарештували 114 дружин учасників військової змови¹²⁰.

У зв'язку з проведенням у серпні 1937 р. масових операцій по так званім «колишнім людям» (куркулям, членам «антирадянських» партій, білогвардійцям, жандармам і царським чиновникам, бандитам, реемігрантам, учасникам «антирадянських організацій», церковникам, сектантам і кримінальникам-рецидивістам) згідно з наказом НКВС СРСР за № 00047 були створені республіканські, крайові та обласні трійки та затверджений їх персональний склад. До складу трійки УНКВС по Дніпропетровській області «першого скликання» увійшли: Ю.Ф.Кривець (голова), Н.В.Марголін і обласний прокурор Цвик.

На проведення операції по «куркулям» для Дніпропетровської області було встановлено ліміт на розстріл 1.000 осіб і засудження 2.000 осіб, але протягом 1937 р. ця «квота» невпинно збільшувалася, і внаслідок проведення операції за наказом № 00147 Дніпропетровщина не дорахувалася 6.800 своїх мешканців (з них 2.600 були розстріляні)¹²¹.

Пізніше Ю.Ф.Кривець розповість, як виконувалися ці рознарядки: «Я не контролював апарат в обстановці форсованого розгрому право-троцькістського підпілля, допускав арешти окремих партійних і радянських робітників по недостатнім матеріалам. До партійних, радянських і військових робітників застосовувалися жорсткі методи допитів, фальсифікація слідчих матеріалів. Все це... я заохочував. Внаслідок цього як у Дніпропетровську, так і на периферії було багато необґрунтованих арештів. Трійка працювала ненормально, суворо не перевірялася куркульська приналежність осіб, які підлягали засудженню, і тому у ряді випадків засуджувалися за 1-ю та 2-ю категорією особи, які не підлягали розгляданню на трійці.

У порядку підготовки справ на трійку в районах, безсумнівно, застосовувалося биття заарештованих, яке супроводжувалося примусовими зізнаннями, і відповідно підтасовувалися показання свідків. Слухаючи справи на трійці, я відчував і розумів, що не може все бути так гладко, як це відбито в матеріалах справ, але не реагував, а продовжував розглядати справи та штампувати по них вироби. Таких фіктивних справ більш за все було по Мелітопольській (самій великій) опергрупі, якою керував і

С.О.Янкович

перевіряв роботу районів начальник 11-го відділу Облуправління Резніков ¹²².

Потім такі ворожі справи по куркульській операції відносяться до Запорізької групи, керівником якої офіційно був начальник міськвідділу Шумський, а фактично справами для трійки займався та возив справи до Дніпропетровська для доповіді на трійці його заступник Янкович» ¹²³.

Заступник начальника Запорізького міського відділу НКВС старший лейтенант держбезпеки С.А.Янкович ¹²⁴ у 1937 р. особисто керував оперативною слідчою групою по розгрому польського шпигунсько-диверсійного фашистського підпілля, за приналежність до якого було репресовано понад 600 осіб.

Крім того, під його керівництвом були викриті: контрреволюційна організація в системі сільського господарства, яка здійснювала бактеріологічні диверсії по знищенню коней; польська шпигунська диверсійна резидентура з 9 осіб на заводі № 9; контрреволюційна організація в промисловості Запоріжжя з 17 осіб; ряд контрреволюційних троцькістських організацій, до яких входили 29 осіб ¹²⁵.

І, як відзначалось в одному з документів, «наряду з цим т. Янкович безпосередньо керував і особисто приймав участь у виконанні вироків у порядку наказу Народного Комісара Внутрішніх Справ Союзу РСР № 00485 і по рішенню Спецколегії Облсуду, Трибуналу та Особливої трійки УНКВС (понад 1000 осіб)» ¹²⁶. Отже, понад 1000 осіб власноручно розстріляв цей «добре розвинений, політично грамотний, морально стійкий, витриманий, дисциплінований член партії» ¹²⁷ — син одеського биндюжника, який за 18 років служби в органах держбезпеки п'ять разів нагороджувався бойовою зброєю ¹²⁸.

І, як відзначалось в одному з документів, «наряду з цим т. Янкович безпосередньо керував і особисто приймав участь у виконанні вироків у порядку наказу Народного Комісара Внутрішніх Справ Союзу РСР № 00485 і по рішенню Спецколегії Облсуду, Трибуналу та Особливої трійки УНКВС (понад 1000 осіб)» ¹²⁶. Отже, понад 1000 осіб власноручно розстріляв цей «добре розвинений, політично грамотний, морально стійкий, витриманий, дисциплінований член партії» ¹²⁷ — син одеського биндюжника, який за 18 років служби в органах держбезпеки п'ять разів нагороджувався бойовою зброєю ¹²⁸.

Зазначимо, що згідно з таємним наказом наркома внутрішніх справ СРСР, «всі речі заарештованих після проведення етапних робіт по першій категорії» повинні були спалюватися з «метою конспірації» ¹²⁹. Але з початком масових операцій Янкович наказав старшому наглядачу міськвідділу Г.Я.Дорову ¹³⁰ знімати з усіх розстріляних верхню одягу та костюми. Вахтер Сабанський обшукував трупи, збирав гроші, на які організовувалася вечеря з випивкою у тій же кімнаті, де проводилися розстріли. Янкович роздавав речі забитих членам розстрільної команди Дорову, Сабанському, Мащенко, Савичеву, Новикову, а найкращі забирав собі ¹³¹.

У серпні 1937 р. почалися т.зв. «масові» або «альбомні» операції

(польська, німецька, латиська, харбінська), які проводилися в основному співробітниками 3-го відділу під керівництвом Н.Б.Березовського. Про специфіку проведення цих операцій Кривець розповідав так: «Завдяки необмеженій довірі з мого боку та повній безконтрольності в роботі по цим операціям поприщеплювалися ненормальні методи слідства: широкий арешт громадян без матеріалів, тривалі допроси, стійки, камерна обробка, биття, знущання над заарештованими, фальсифікація слідчих матеріалів. Це спричиняло обмови навіть тих громадян, ворожа робота яких не була виявлена. Звичайна річ, що всі вони потім в альбомному порядку засуджувалися за першою та другою категорією. Я, зі свого боку, підписував альбомні довідки без перевірки, створюючи тим самим атмосферу безкарності та легкої можливості просувати в Москві для розгляду довідки за тими справами, які були злочинно оформлені (отримання свідчень незаконними методами).

Я.С.Сапожников

Березовський, як безпосередній керівник роботи по цим операціям і слідством по них, не міг, звичайно, не знати про те, що робилося у нього у відділі... Він же просунув на трійку справу трьох інженерів Дніпродзержинського металургійного заводу, що зізналися у шкідництві, лише на тій підставі, що вони колишні білі. Свою перевірку я обмежив переглядом матеріалу справи, але глибше не перевіряв.

У масовому отриманні свідчень шляхом незаконних методів допиту особливо виділявся начальник Німецького відділення 3 відділу Сапожников»¹³².

Молодший лейтенант держбезпеки Я.С.Сапожников¹³³ добре розумівся на німецьких справах, бо виріс у німецькій колонії Альт-Насау, закінчив німецьку школу, кілька років працював батраком у місцевих німців-селян і навіть одружився на німкені. Мав він і особисті причини палко ненавидіти колишніх білогвардійців — у 1918 р. під час єврейського погрому офіцери Дроздовського полку на смерть забили його мати.

Сапожников особисто провів слідство у справах: «Диверсійно-шпигунської та терористичної організації» стосовно 14 осіб у промисловості Запоріжжя; «диверсійно-терористична-організації» з 34 осіб у німецьких національних районах; «Гегнершафт», за якою проходило 16 німецьких розвідників; щодо 11 німецьких підданих, які «проводили шпигунсько-розвідувальну роботу за завданням германських розвідувальних органів...».

Кривець із задоволенням констатував, що за цими справами «всі обви-

нувачені зізналися та засуджені» і що, взагалі, «тов. Сапожников особистим керівництвом і активною участю в слідстві забезпечив високу якість роботи по масовій спецоперації по німецькій контрреволюції. З числа заарештованих 1836 осіб переважна кількість (до 1400 осіб) зізналися»¹³⁴.

Продовжимо розповідь Кривця про його діяльність на Дніпропетровщині: «Як створену збоченими методами слідства необхідно вважати справу 11-го відділу облуправління про польську нелегальну радіостанцію, оскільки зізнання за цією справою були отримані внаслідок биття всіх 3-ох заарештованих. У тому ж 11-му відділі намагалися створити й справу нелегальної троцькістської радіостанції, вижимаючи для цього відповідні свідчення у заарештованого начальника Спецвідділу Облуправління зв'язку Сельського.

По лінії 5-го відділу у порушення наказу № 00447 про контингенти, що підлягають розгляданню на трійці, мною були розглянуті справи 10 або 11 робітників Осоавіахіма, яких звинувачували у приналежності до військово-фашистської організації...

В облуправлінні і в периферійних органах допускалися та широко застосовувалися биття та фальсифікація слідчих матеріалів. Внаслідок чого виявився великий відсоток зізнань (фіктивних). Для підкріплення цих зізнань і відповідно оформляли справу, туди ж підтасовувалися фіктивні свідчення свідків, особливо широко це застосовувалося по куркульській операції¹³⁵...

З червня місяця 1937 р. агентурна робота була згорнута до мінімуму, зв'язок з мережею порушувався, а інколи навіть цілком переривався. Керівництво периферією за цією справою було припинено. Агентурна робота так і не була відновлена до самого мого від'їзду з Дніпропетровська»¹³⁶.

Внаслідок такого керівництва в 1937 р. у Дніпропетровській області було репресовано 17127 осіб¹³⁷.

Ударна робота Ю.Ф.Кривця дістала високу оцінку керівництва і 19 грудня 1937 р. «за зразкове та самовіддане виконання найважливіших урядових завдань» він був нагороджений орденом Леніна¹³⁸. Зазначимо, що формально першим кавалером цієї найвищої нагороди Радянського Союзу у НКВС УРСР був І.М.Леплевський, але отримав він її 22 липня 1937 р. за викриття військово-фашистської змови у Червоній Армії. Суто ж за «українські справи» за часів єжовщини таку нагороду отримали лише троє українських чекістів — Ю.Ф.Кривець, начальник УНКВС по Донецькій області старший майор держбезпеки Д.М.Соколінський та начальник УНКВС по Одеській області комбриг М.М.Федоров.

Разом з Ю.Ф.Кривцем дістали свої нагороди ще два співробітника УНКВС Дніпропетровської області: Я.Ю.Флейшман (орден Знак Пошани) і начальник тюрми УДБ лейтенант держбезпеки Н.Ц.Турбовський (орден Червоної Зірки). Отримав орден Червоної Зірки і О.О.Волков, який після звільнення з Лефортовської в'язниці очолив 4-й відділ УДБ УНКВС

Київської області.

Не відставало від своїх московських керівників і керівництво УРСР. У цієї «союзної республіки» на той час вже відібрали право на власний орден Трудового Червоного Прапора УСРР, тому «за зразкове виконання відповідальних завдань уряду, активну боротьбу з контрреволюцією і охорону інтересів трудящих» республіканський ЦВК УРСР нагородив групу співробітників УНКВС Дніпропетровської області: золотими годинниками — помічника начальника управління капітана держбезпеки М.О.Ізвекова, заступника начальника 4-го відділу старшого лейтенанта держбезпеки Л.Г.Вольського¹³⁹, начальника Дніпродзержинського міського відділу лейтенанта держбезпеки В.М.Папермана, бойовою зброєю — начальника відділку 4-го відділу лейтенанта держбезпеки Й.Й. Чернявського-Ольшанецького¹⁴⁰; цінними подарунками з грамотами — І.Б.Шумського, Г.Я.Дорова, сержантів держбезпеки М.А.Арутюнова і М.Г.Шклярова¹⁴¹. Шанували чекістів і у рідному місті — «за зразкове виконання завдань уряду, активну боротьбу з контрреволюцією та охорону інтересів трудящих» Дніпропетровський обласний виконавчий комітет нагородив Ю.Ф.Кривця цінним подарунком¹⁴².

Що стосується «правиці» Юхима Фомича — Н.Б.Березовського, то йому довелося задовольнитися підвищенням у званні та розповідями про те, як він підім'яв під себе дніпропетровського прокурора зі спецсправ і заставив його видати чисті підписані та проштамповані бланки на проведення арештів. За цими документами начальник 3-го відділу проводив арешти направо та наліво, а останній бланк використав для арешту саме того прокурора, який ці бланки видав.

У грудні 1937 р. відбулися вибори до Верховної Ради СРСР першого скликання. Народними обранцями стало понад 60 співробітників НКВС, з яких Україну репрезентували лише четверо — І.М.Леплевський, начальник Управління прикордонної та внутрішньої охорони комдив А.Г.Лепін, М.М.Федоров і депутат від П'ятихатської виборчої дільниці — «більшовик-чекіст, який завдав багато міцних ударів тричі мерзенним бандам троцькістсько-бухарінської і буржуазно-націоналістичної наволочі» Ю.Ф.Кривець.

На початку січня 1938 р. Юхим Фомич у числі інших депутатів виїхав на першу сесію Верховної Ради СРСР. Справи депутатські багато часу не займали і він щоденно навіщав у готелі хворого Леплевського, який майже не міг ходити. Під час однієї з таких зустрічей український нарком розповів, що був на доповіді у Єжова та просив його призначити Кривця своїм заступником у НКВС УРСР. Іншого разу Ізраїль Мойсейович, будучи не в гуморі, розповів, що на прохання наркома шляхів сполучення Л.М.Кагановича Єжов запропонував йому очолити 6-й (транспортний) відділ ГУГБ НКВС СРСР, але оскільки йому ця робота не подобалася, він відмовився. Питання розглядали в ЦК ВКП(б) і невдовзі це призначення

все ж відбулося.

Повідав Леплевський Кривцю і про те, як минулим літом не взяв на нього компромат від Рубінштейна та Соколова-Шостака: «Я до вас добре відношусь, а тому з особистих і політичних міркувань не бажав вашого провалу і гибелі... так що ви це врахуйте». Після цих слів Кривець, за власним зізнанням, «пішов, як убитий і два дні ходив сам не свій»¹⁴³.

Після закінчення першої сесії Верховної Ради Леплевський в Україну вже не повернувся, а до Києва прибув новий нарком внутрішніх справ комісар держбезпеки 3-го рангу О.І.Успенський. Він відразу ж скликав нараду начальників обласних управлінь НКВС, на якій ніяких доповідей не заслухував, а дуже довго говорив сам. Успенський докладно зупинився на ліквідованій ним в Оренбурзькій області військово-білогвардійській організації у 7 тисяч осіб і поставив питання про прийняття заходів до викриття подібних організацій в Україні¹⁴⁴.

Невдовзі до Києва прибув з інспекційною перевіркою начальник УНКВС по Ленінградській області комісар держбезпеки 3-го рангу М.Й.Литвин, а у середині лютого до столиці Радянської України прибув сам комісар держбезпеки М.І.Єжов. На оперативній нараді керівного складу НКВС УРСР він охарактеризував всю попередню роботу українських чекістів як удари по одинакам і відзначив повну відсутність роботи з викриття організованого антирадянського підпілля.

Єжов був особливо незадоволений слабкою роботою з викриття українського, польського та німецького антирадянського націоналістичного підпілля, наголошуючи на тому, що в Україні збереглися петлюрівські, махновські та денікінські антирадянські кадри. Він повідомив присутніх, про те, що для очищення республіки від ворогів народу при УНКВС створюються особливі трійки та запропонував начальникам обласних управлінь скласти кількісний ліміт справ, які вони вважають необхідним пропустити через трійки УНКВС¹⁴⁵. В українському НКВС почалася нова хвиля арештів.

Не встиг Кривець намітити план перебудови роботи УНКВС для виконання завдання нового керівництва, як наприкінці лютого його знову викликали до Києва. Успенський повідомив його про відрядження до Москви для призначення начальником УНКВС однієї з областей Російської Федерації, про завтрашній приїзд його змінника — майора держбезпеки П.А.Коркіна¹⁴⁶ та запропонував після здачі справ знову прибути до Києва для подальшого направлення у розпорядження Москви.

Здавши справи Коркіну, Кривець заїхав до Києва та знову був прийнятий наркомом і його заступником старшим майором держбезпеки О.М.Радзивилівським. Після короткого прощання Кривець зайшов до відділу кадрів, взяв відряджувальний припис та відбув до Москви¹⁴⁷.

З тяжким серцем їхав Кривець до білокам'яної, бо дуже добре знав,

що нове призначення часто означало арешт. Щоправда, його переведення з України можна було розглядати у контексті кадрової політики Успенського, який протягом 6 днів, з 26 лютого по 3 березня, змінив всіх без винятку начальників обласних УНКВС¹⁴⁸ і це трохи заспокоювало.

На Луб'янці його прийняв сам нарком. Під час 15-хвилинної бесіди Микола Іванович повідомив Юхима Фомича про призначення начальником УНКВС по Орджонікідзевському краю та розповів про жахливі події, що там відбулися у 1937–1938 рр., коли внаслідок масових безпідставних арештів та биття народу колишнім начальником УНКВС майором держбезпеки П.Ф.Булахом¹⁴⁹ нароблено багато лиха. Це неподобство слід було негайно припинити та звільнити невинно заарештованих, а у подальшому не припускати повторів аналогічних збочень.

На питання Кривця про те, як бути з биттям заарештованих, Єжов відповів: «Я нічого не маю проти того, щоб бити ворога» і відзначив, що оперативний удар майже не торкнувся козачих районів. Кривець сказав, що при такому стані у краї він вважає недоцільним залишати на посаді заступника начальника УНКВС капітана держбезпеки П.П.Вольнова¹⁵⁰. На це нарком відповів, що той лишається у нього замом, але «не на все життя». Після цього Кривець попросив взяти з собою до Ворошиловська Березовського і ще 3–5 дніпропетровських чекістів. Єжов погодився і на цьому прийом закінчився¹⁵¹.

Потім Кривця викликав Фриновський. Перший заступник наркома теж розповів про безчинства північнокавказьких чекістів, сильно лаяв Булаха, запропонував «розчистити» (тобто звільнити) заарештованих і не припускати більше повторення свавільств. Рекомендував також ознайомитися у заступника особливоуповноваженого НКВС СРСР Є.О.Тучкова з матеріалами про виявлені викривлення у слідчій роботі УНКВС Орджонікідзевського краю. Фриновський, як і раніше Єжов, пропонували Кривцю телефонувати, якщо виникнуть питання¹⁵².

Майор держбезпеки Є.О.Тучков змолоду славився перемогами над «контрреволюційним духовенством» і «перековкою» патріарха Тихона, а тепер наставляв на шлях соціалістичної законності своїх заблудлих колег. Він ознайомив Кривця з результатами своєї поїздки до Орджонікідзевського краю та виявленими там чекістськими «перегинами», розповів про наказ керівництва підготувати матеріали на арешт найбільш злісних свавільників. Тучков заявив, що вже намітив з десятків жертв і чекає чергової доповіді для отримання санкції на їхній арешт. При цьому охоронець закону наголосив, що, на думку керівництва, широкі арешти співробітників, які припускали порушення законності, недоцільні¹⁵³.

Завітав Кривець і до начальника 1-го відділу (охорона керівників партії та уряду) ГУДБ НКВС СРСР комісара держбезпеки 3-го рангу І.Я.Дагіна з проханням охарактеризувати апарат УНКВС Орджонікідзевського краю,

яким той керував у 1934–1937 рр. Дагін спочатку в загальних рисах розповів про особливості краю та дав позитивну характеристику апарату, наголосивши, що з числа його колишніх підлеглих вийшов цілий ряд нинішніх начальників обласних УНКВС: Архангельського — майор держбезпеки В.Ф.Дементьєв, Горьківського — майор держбезпеки І.Я.Лаврушин, Новосибірського — старший майор держбезпеки Г.Ф.Горбач, Омського — капітан держбезпеки К.М.Валухін, Харківського — капітан держбезпеки Г.Г.Телешев. Наркоми внутрішніх справ Азербайджанської РСР — старший майор держбезпеки М.Г.Раєв і Кримської АРСР — майор держбезпеки А.І.Міхельсон теж були північнокавказцями.

Свою розповідь про колишніх підлеглих Дагін розпочав із заступника начальника УНКВС П.П.Вольнова, якого характеризував надзвичайно позитивно. Він заявив, що це хоча і молодий, але швидко прогресуючий та дуже тямущий робітник з великим досвідом контррозвідника та чудовим знанням східної роботи. Начальник відділу охорони також висловив впевненість у тому, що Вольнов Кривцю безперечно сподобається¹⁵⁴.

Позитивної характеристики Дагіна удостоїлися також начальник 4-го відділу старший лейтенант держбезпеки В.М.Ковальов¹⁵⁵ та начальник 1-го відділу УГБ капітан держбезпеки Г.О.Саламов¹⁵⁶. Про начальника 3-го відділу старшого лейтенанта держбезпеки В.З.Домброверова¹⁵⁷ мова не йшла, оскільки його збиралися притягти до відповідальності за викривлення у роботі. Крім того, Дагін рекомендував Кривцю поговорити з начальником 11-го відділу старшим лейтенантом М.О.Янкушенком та начальником відділку Кормазіною, які були пов'язані з низами та могли дати інформацію про настрої рядових оперативників¹⁵⁸.

Ми не знаємо, чи розповіли Єжов з Фриновським Кривцю про справжні причини падіння його попередника, які полягали не лише у порушенні соціалістичної законності. У 1936–1938 рр. нове керівництво НКВС СРСР висунуло на керівні посади велику групу т.зв. «північнокавказців» або «євдокимовців» — чекістів з найближчого оточення відомого чекіста Ю.Г.Євдокимова, якого у 1934 р. перевели на партійну роботу.

І ось один із «євдокимовців», начальник УНКВС Ростовської області комісар держбезпеки 3-го рангу Я.А.Дейч, отримав від заарештованих компромат на першого секретаря місцевого обкому партії Євдокимова і надіслав його наркому та його першому заступнику. Фриновський так розлютився, що заявив О.І.Успенському: «Я Дейча розстріляю». І дійсно, незважаючи на те, що Дейч був особистим приятелем Фриновського і колишнім секретарем Єжова, він був знятий з посади і заарештований. Така ж доля спіткала і Булаха, який теж наважився взяти свідчення на свого вчителя Євдокимова та колишніх товаришів по службі¹⁵⁹.

Під час свого 8-денного перебування у Москві Кривець двічі — у день приїзду та від'їзду заходив до Леплевського у транспортний відділ. Перша

зустріч була нетривалою — хвилин 10, бо той збирався на процес правотроцькістського блоку. Під час другої — Леплевський почував себе погано та лежав на канапі, але боліло у нього не тіло, а душа — на днях заарештували його рідного брата — заступника прокурора СРСР Григорія.

Шоправда, про це він Кривцю не сказав, а попросив взяти із собою начальником 1-го або 2-го відділу свого родича капітана держбезпеки Д.І.Джиріна, якого Успенський зняв з посади начальника оперативного відділу УДБ НКВС УРСР. Кривець міг це зробити, тому, що 2-й відділ за сумісництвом очолював начальник 11-го відділу Янкушенко, але не захотів, збрехавши про відсутність вакансії¹⁶⁰. Леплевський рекомендував особливо на рожен не лізти, але й не лишатися пасивним, попросив заходити під час московських візитів¹⁶¹. З тим і розпрощалися.

Більше вони не зустрілися, 28 квітня 1938 р. І.М.Леплевський був заарештований. У протоколах його допитів серед численних імен учасників чергової змови в НКВС УРСР не знайшли прізвища Кривця, але чому так сталося, поки не відомо. Можливо, Ізраїль Мойсейович до кінця покривав свого приятеля, а можливо, що йому просто заборонили давати свідчення проти Юхима Фомича.

15 березня Кривець виїхав з Москви, але по дорозі до адміністративного центру Орджонікідзевського краю Ворошиловська (нині — м. Ставропіль) заїхав до Дніпропетровська, куди прибув у середині наступного дня. Потрібно було забрати дружину, зібрати деякі речі та документи. З приводу від'їзду свого попередника Коркін влаштував на своїй квартирі гучний банкет, на якому були присутні всі начальники відділів та їхні заступники, а також деякі начальники відділків¹⁶². Ось тільки Я.Ю.Флейшмана серед присутніх не було. На той час він вже був заарештований.

Свою роботу в Орджонікідзевському краї Кривець почав зі знайомства з оперативною обстановкою. Зачинившись із заступником у кабінеті, він входив у курс поточних справ. Протягом кількох годин Вольнов розповідав про політичний та соціально-економічний стан краю, про обстановку в районних відділах НКВС, знайомив з цифрами та перспективними розробками.

Внутрішня тюрма УДБ була переповнена, проблему заарештованих розв'язали за рахунок міської в'язниці Ворошиловська, де політв'язні займали цілий корпус. Багато заарештованих сиділо по кілька місяців без допитів і слідства. Оперативно-слідча робота в краї була повністю завалена, останні місяці співробітники намагалися лише кількісно виконати спущені рознарядки ГУДБ НКВС СРСР, зовсім не турбуючись про якість слідства. Секретаріат УНКВС був завалений скаргами родичів заарештованих і засуджених.

Головні ж «перегини» в оперативно-слідчій роботі, на думку Вольнова, полягали у «масових необґрунтованих арештах т.зв. учасників право-троць-

кістського підпілля; поголовному битті заарештованих, головним чином, у районах, внаслідок чого із арештованих вибивалися дикі, неправдоподібні свідчення щодо кількості учасників правотроцькістських груп без усякого обґрунтування викриття; смертні випадки внаслідок биття»¹⁶³.

Через пару днів сталися перші неприємності. Кривець з Вольновим якраз обговорювали в кабінеті перспективи розвантаження Ворошиловської в'язниці від заарештованих, коли задзвонив телефон. Піднявши слухавку, Юхим Фомич почув голос Фриновського. Комкор наказав нагально заарештувати та відправити етапом до Москви кількох «перегинщиків-чекістів». З 20 по 23 березня в УНКВС було заарештовано 7 осіб на чолі значальником 3-го відділу УДБ старшим лейтенантом держбезпеки В.З.Домброверовим.

Серед співробітників УНКВС почалася справжня паніка, яку Кривець використав для наближення до себе Вольнова та начальника 4-го відділу Ковальова¹⁶⁴, яких завірив: «Я не маю намірів гробити вас, але Москва сама веде слідство відносно викривлень у Орджонікідзевському краї, і від неї цілком буде залежати, наскільки широко будуть притягатися співробітники, які так чи інакше причетні до викривлень»¹⁶⁵.

Ознайомившись з апаратом УНКВС, Кривець об'їхав периферію, причому у сільських районах збирав кущові наради по 5–8 районів. При обстеженні периферійних органів він переконався у тому, що ряд районів щодо викривлень в оперативно-слідчій роботі зайшли надзвичайно далеко і самі з розчисткою заарештованих не справляться. Тоді була зібрана та направлена у ці райони група крайових оперативних робітників для вивчення справ і перевірки матеріалів¹⁶⁶.

Тільки за перші два тижні свого перебування у Ворошиловську Кривець переглянув близько 500 кримінальних справ та звільнив понад 600 заарештованих. Багато це, чи мало? Згідно із зведенням НКВС СРСР, датованим квітнем 1938 р., загальна кількість заарештованих по Орджонікідзевському краю з серпня 1937 р. по квітень 1938 р. склала 14727 осіб. Враховуючи інтенсивну роботу крайової «трійки» та регулярну висилку «альбомних довідок» на особливу нараду, до приїзду Кривця ця цифра значно зменшилася шляхом масових розстрілів і «путівок» у табори, але у в'язниці залишалось близько 5000 заарештованих по лінії УДБ.

Втім, звільняти всіх невинно заарештованих Кривець не поспішав. Він добре розумів, що всю провину за необґрунтоване звільнення покладуть на нього. Тому відмовляючись звільнювати того чи іншого в'язня, Юхим Фомич простодушно казав Вольнову: «А біс його знає, ворог він чи не ворог».

Невдовзі Кривець взагалі відмовився візувати постанови про звільнення заарештованих, доручивши ці функції своєму заступнику. Він заявив, що «Булах наплотив нікчемних справ, по яких навіть людей не засадиш — нехай тепер сам розбирається».

Відновлюючи «соціалістичну законність» у краї, Кривець добре ро-

зумів, «що аналогічні викривлення мали місце і в інших областях і що з лихої нагоди на Орджонікідзевському краї це так болісно відбилося..., що більш за все винувата Москва, яка по суті сама штовхнула периферію на цей шлях..., і надала сама приклад широкого биття заарештованих і в справах масових операцій створила повну безконтрольність..., що спочатку Москва збиралася виносити розстріли за «альбомними» справами навіть, не за більш-менш ґрунтовними довідками, які надсилалися до Москви, а просто за списками». Досвідчений чекіст бачив «і аналогічні помилки Крайкому (масові виключення комуністів, масові санкції на арешт комуністів і т.п.), і що «у цій справі і ЦК не може зняти з себе відповідальність»¹⁶⁷.

Відновлення «соціалістичної законності» полягало і в тому, що биття заарештованих тепер проводилося лише з дозволу Кривця, і тільки в крайовому УНКВС, а до заарештованих стали широко застосовуватися безперервні допити, які тривали до 2-х діб¹⁶⁸. Юхим Фомич добре пам'ятав невдоволеність Єжова слабкою боротьбою з козакою контрреволюцією в краї та 22 квітня підписав директиву «Про розгортання розгрому козачого контрреволюційного підпілля в краї», у якій регламентував основні напрямки роботи УНКВС на найближчий період¹⁶⁹.

Очолити розгром «білокозачих формувань» було доручено новому начальнику 3-го відділу капітану держбезпеки Н.Б.Березовському, який прибув до Ворошиловська наприкінці квітня. Переїзд із Дніпропетровська дався йому нелегко: «Коркін пропонував мені залишитися. Дружина їхати до Ворошиловська відмовлялася, пропонувала не їхати і не бути «хвостом». Я протягом півмісяця коливався, не знаючи, що мені робити. Тим більше, що в цей час майже через день телефонував Кривець, питав мене, коли я приїду. Давши згоду Кривцю на переїзд до Ворошиловська, мені було незручно відмовлятися і я погодився»¹⁷⁰.

Приїзд Березовського збігся у часі з черговою московською перевіркою на чолі з секретарем партійної колегії Комісії партійного контролю ЦК ВКП(б) М.Ф.Шкірятовим і начальником 4-го відділу (СПВ) 1-го Управління НКВС СРСР старшим майором держбезпеки В.Ю.Цесарським. Як начальник УНКВС Кривець повинен був супроводжувати високих московських гостей під час їхніх поїздок по краю, але він цього чомусь не зробив та відсиджувався в Ворошиловську, за що Шкірятов його сильно сварив, примовляючи, «що ти за начальник управління, якщо не поїхав з нами у райони, наче це тебе не стосується?». Внаслідок роботи комісії було звільнено з-під варти близько 70 осіб та заарештовано молодшого лейтенанта держбезпеки Б.С.Потаніна, чий підлеглий восени 1937 р. забили на смерть інструктора райкому партії І.І.Литвиненка.

Після від'їзду комісії Кривець разом з Березовським енергійно взявся за очищення краю від козачої контрреволюції. Останній швидко розіб-

рався із станом справ на місцях і, ознайомившись з результатами спецоперацій, заявив підлеглим: «Такий край, а взяли ви сльози!» та став передавати дніпропетровський досвід биття¹⁷¹. Але робив це Березовський лише з письмового дозволу начальника УНКВС.

Коли начальник 6-го відділку Першин доповів йому, що один із заарештованих не бажає давати потрібні свідчення, Березовський запропонував підлеглому написати рапорт Кривцю про дозвіл на застосування засобів фізичного впливу. Через 2–3 дні рапорт Першина повернувся з лаконічною резолюцією: «Застосування дозволяю» і скоро заарештований дав розгорнуті свідчення. Після цього співробітники стали сміливіше звертатися до начальника УНКВС з подібними проханнями, і той, як правило, давав своє «добро», інколи навіть даючи конкретні рецепти.

Так, на одному з рапортів Кривець наклав таку резолюцію: «Дозволяю два рази вдарити по морді». Сам Березовський, як правило, рукоприкладства сторонився, але під час допитів «особливо впертих» і у нього бували «нервові зриви»: одного разу Наум Борисович без всякого дозволу побив заарештованого Оганнікова, але того невдовзі розстріляли, і цей факт не набрав розголосу.

На оперативних нарадах Кривець з Вольновим вимагали від підлеглих збільшити кількість арештів. Одного разу начальник УНКВС заявив: «Ви свідомо не бажаєте вести боротьбу з контрреволюцією, і, якщо не виправите це становище, то вас самих будуть судити за статтею 58 пункт 7, як за організований контрреволюційний саботаж». Тут же наклав 5 днів арешту на двох начальників райвідділів НКВС. Після цього виступив Вольнов, який повідомив присутніх, що секретар ЦК тов. Єжов вимагає масового, нещадного знищення тих, кого ворог використовує і може використовувати проти СРСР: «Десять невинних розстріляємо на одного винуватого, але забезпечимо безпеку заводів тилу!».

Оцінюючи своє керівництво масовими операціями, що проходили влітку 1938 р., Кривець показав: «Робота по них була зосереджена у 3-му відділі УНКВС. На початку цієї операції ми з Березовським умовились, що за двох або трьохмісячний термін, що лишився до закінчення операції (до 1 серпня), потрібно провести максимально можливу для переробки кількість арештів і особливо по курортній групі. А оскільки значна кількість заарештованих буде з недостатньо конкретними матеріалами, то при слідстві буде потрібний серйозний тиск на заарештованих із застосуванням для цього тривалих допитів.

На практиці це прийняло широкі розміри та супроводжувалося низкою інших викривлень з биттям заарештованих, отриманням змушених зізнань, тобто самообмов. Некритичне відношення до таких свідчень привело до засудження невинних людей за самообмовами. При інструктуванні міських відділів курортної групи (Кисловодськ, П'ятигорськ, Ес-

сентуки, Желєзноводськ) ми з Березовським підійшли з ворожою установкою і вимагали від них значно більшої кількості арештів, ніж вони погоджувалися прийняти, виходячи з наявності підготовлених матеріалів...

Цю картину доповнювало і забуття агентурної роботи. За весь цей час через агентуру не було викрито жодного серйозного ворожого формування»¹⁷².

Влітку 1938 р. Кривця обрали депутатом Верховної Ради Російської РФСР та членом Пленуму Орджонікідзевського крайкому ВКП(б). Це були останні відзнаки «загартованого чекіста та вірного сталінця-ленінця» — 23 січня 1939 р. його заарештували.

Опинившись за ґратами, Юхим Фомич майже півроку мужньо відкидав всі звинувачення щодо своєї причетності до контрреволюційної змови в НКВС УРСР. Нарешті, зломлений морально і фізично, він заявив на допиті 4 липня 1939 р. старшому слідчому Слідчої частини НКВС СРСР лейтенанту держбезпеки Образцову: «Усвідомивши всю марність заперечення перед слідчими органами, я визнаю себе винним у тому, що з 1935 року був учасником антирадянської змовницької організації, що існувала в органах Наркомвнусправ України, де проводив активну ворожу роботу...¹⁷³.

Обставини мого вербування такі. В один із звичайних робочих днів, після закінчення моєї службової доповіді, Мазо затримав мене у своєму кабінеті та почав вести зі мною розмову спочатку про різні газетні новини, потім перейшов до загальних питань, говорив про ненормальний стан у промисловості, про невиконання поставлених урядом виробничих планів, про продовольчі ускладнення 1933 р., що все це тяжко відбивається на країні в цілому і на масах населення.

Оскільки я протягом цієї тривалої розмови не давав йому ніякого відсічі, а навпаки, в окремих місцях прямо висловлював свою згоду, Мазо поступово перейшов далі і заявив, що так довго тривати не може, що аналогічні настрої широко поширені серед партійного та радянського активу, і що, зокрема, таких настроїв дотримується навіть Балицький. Мазо говорив, що в цьому напрямку ведеться певна підготовка і що на черговому партійному з'їзді загальний курс буде змінений, розшириться демократія, склад Центрального Комітету значно оновиться і до влади прийде право-троцькістський блок.

Після тривалої розмови Мазо відкрито мені заявив, що в органах НКВС існує змовницька організація і що «мені, як робітнику, що розділяє антирадянські погляди, необхідно бути разом з ними і вести роботу за їхнею вказівкою». На пропозицію Мазо я дав згоду...

Завдання нашої організації, за словами Мазо, полягали в тому, щоб забезпечити сприятливий розвиток подій у вказаному напрямку. Для цього нам, чекістам, не варто заважати розвитку подій, що наростають, і не стимулювати роботу економічних органів з викриття ворожих організацій у про-

мисловості. Не робити сильного натиску у цьому напрямку по областях.

З усіма висунутими їм положеннями я погодився і погодився прийняти до виконання його установки на гальмування оперативно-слідчої роботи. Мазо мені також запропонував не розгортати роботу по українським промисловим центрам...

Приблизно рік сумісної після цього роботи з Мазо (до його від'їзду до Харкова) ці установки мною проводилися у життя. На слабку роботу економічних органів промислових областей ми не реагували. Своєї ініціативи у цьому напрямку не проявляли. Як правило, керівництво йшло по лінії циркулярних директив і вказівок по окремих справах і об'єктах. Ми з Мазо мало виїздили на периферію, різко питання про посилення роботи ні перед ким із начальників ЕКВ промислових областей не ставили.

У своїй практичній роботі я з Мазо неодноразово радився, як практично проводити ворожу роботу по промислових об'єктах. Під час однієї розмови він мені казав, що необхідно продовжувати ту ж лінію ворожої роботи, яку я вів до цих пір, і що з тією практичною ворожою роботою, яку я проводжу, згоден Балицький»¹⁷⁴.

Учасниками змови в НКВС УРСР Ю.Ф.Кривець назвав В.А.Балицького, О.Й.Абугова, М.К.Александровського, М.С.Бачинського, В.Т.Іванова, К.М.Карлсона, Я.З.Камінського, З.Б.Кацнельсона, Б.В.Козельського, С.С.Мазо, Я.В.Письменного, П.М.Рахліса, О.Б.Розанова, Н.Л.Рубінштейна, С.І.Самойлова-Бесидського, П.В.Семенова, П.Г.Соколова-Шостака, М.Г.Чердака, Ф.М.Чечерського, М.Д.Шарова¹⁷⁵. Зазначимо, що всіх «змовників», крім начальника Шосдорлагу майора держбезпеки М.Г.Чердака, на той час вже не було серед живих.

«Зізнався» Юхим Фомич і в тому, що особисто завербував у змовники помічника начальника ЕКВ УДБ НКВС УСРР капітана держбезпеки О.І.Рикліна, Н.Б.Березовського та Я.Ю.Флейшмана.

Розповіді Кривця про антирадянські вислови «чекістів-змовників» дають яскраву оцінку радянського суспільства людьми, які знали його, як ніхто інший. Так, Соколов-Шостак «говорив про відсутність справжньої демократії в партії та радах, про низький життєвий рівень, про арешти, що продовжуються..., про неув'язку норм хлібоздачі з особистими потребами колгоспника, про недостатнє виробництво промислових товарів широкого споживання»¹⁷⁶. Рубінштейн «глузував з Комінтерну, вважаючи, що той провалився на міжнародній арені»¹⁷⁷, а Риклін вважав, «що радгоспи поглинають величезні державні кошти»¹⁷⁸.

На допиті 10 липня 1939 р. Кривцю були пред'явлені справи на «учасників військово-фашистської змови у Дніпропетровську» — співробітників Осоавіахіму А.Х.Березовського, А.Я.Бернштейна, А.Б.Духовного, В.І.Жукова, І.К.Карпа, С.І.Карпа, Ф.С.Карпа, Ф.Л.Левинського, Л.М.Раскіна, М.Є.Славінера, С.П.Тахінова, Л.З.Фельдмана. На питання слідчого, на

підставі чого він пропустив ці справи через трійку, Кривець заявив, що хоча ці справи згідно з наказом № 00447 не підлягали розгляду на трійці, але по узгодженню з НКВС УРСР він пропустив їх через трійку, і всі ці люди були розстріляні¹⁷⁹.

Заявив Юхим Фомич і таке: «Я несу відповідальність за всі випадки свідомого засудження невинних трійкою за час моєї роботи в Дніпропетровській області і Орджонікідзевському краї. Загальна кількість розглянутих трійкою у Дніпропетровську — 8.000 осіб, а в Орджонікідзевському краї близько півтори тисячі. Альбомних довідок по Дніпропетровську було направлено до Москви 2.000 або більше, а в Орджонікідзевському краї кілька сот»¹⁸⁰.

Судову справу по звинувачуванню Ю.Ф.Кривця у злочинах, передбачених статтями 58–7, 17–58–8 та 58–11 Карного кодексу Російської РФСР, 25 січня 1940 р. розглядала на закритому засіданні Військова Колегія Верховного Суду СРСР у складі: голова — армвійськюрисст В.В.Ульріх; члени — бригвійськюриссти Л.Д.Дмитрієв і О.Г.Суслін; секретар — військюрисст 2-го рангу М.В.Козлов.

На запитання Ульріха, чи визнає він себе винним, Кривець відповів, що винним себе визнає повністю, всі свої свідчення на попередньому слідстві підтверджує і більше доповнити судове слідство нічим не має. У своєму останньому слові Юхим Фомич просив суд при визначенні йому міри покарання врахувати і позитивні його дії в той час, коли він уже перебував у змовницькій організації — розгром троцькістів у Чернігові та Дніпропетровську, викриття М.М.Хатаєвича¹⁸¹.

Суд «позитивні сторони» не врахував і засудив Ю.Ф.Кривця на смерть. Наступного дня вирок було виконано у Москві. В один день з ним був засуджений і розстріляний ще один член «змовницької організації в НКВС УРСР, завербований Мазо» — Л.Й.Рейхман¹⁸².

Примітки

¹ Отчёт Центрального Управления Чрезвычайных Комиссий при Совнаркомех Украины за 1920 год. — Харьков, 1921. — С. 37.

² Архів Управління Федеральної служби безпеки Російської Федерації по Ставропольському краю (далі — А УФСБ РФ СК). — Спр. 13432. — Арк. 54.

³ Там же. — Арк. 61.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 818. — Арк. 5.; А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 61, 68.

⁵ Центральний архів Федеральної служби безпеки Російської Федерації (далі ЦА ФСБ РФ). — Службова картка на Кривця Ю.Ф.; А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 54; ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 818. — Арк. 1.

⁶ А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 61, 68.

- ⁷ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 818. — Арк. 5.
- ⁸ А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 68-69.
- ⁹ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 818. — Арк. 5.
- ¹⁰ А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 61.
- ¹¹ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 818. — Арк. 5.
- ¹² *Гладков Т.К.* Медведєв. — М.: «Молодая гвардия», 1985. — С. 46–50.
- ¹³ А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 69.
- ¹⁴ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 818. — Арк. 5.
- ¹⁵ *Гладков Т.К.* Медведєв. — С. 43; А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 69.
- ¹⁶ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 818. — Арк. 5
- ¹⁷ *Маймескулов Л.Н., Рогожин А.И., Сташиц В.В.* Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918–1922). — Харьков: «Основа», 1990. — С. 56
- ¹⁸ А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 69.
- ¹⁹ *Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В.* ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. — К.: «Абрис», 1997. — С. 202, 203.
- ²⁰ **Біксон Іван Михайлович** (1885–?). Член ВКП(б) з 1904 р. У 1920 р. — завідувач СОВ та заступник голови Полтавської губЧК. У 1920 р. — голова Луганської ЧК. У 1921 р. — голова Чернігівської губЧК. У 1922 р. — начальник Волинського губвідділу ГПУ. З 1923 р. на керівних посадах ДПУ Середньої Азії, Росії та Білорусії.
- ²¹ *Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В.* ЧК-ГПУ-НКВД в Україні... — С. 203.
- ²² А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 69.
- ²³ Там же. — Арк. 13, 14.
- ²⁴ Там же. — Арк. 24.
- ²⁵ Отчет о полугодичной деятельности ГПУ УССР. (Январь-июнь 1922 года) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1997. — № 1/2. — С. 351, 359.
- ²⁶ ДА СБ України. — Спр. 2551. — Арк. 8.
- ²⁷ А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 14.
- ²⁸ Там же. — Арк. 13.
- ²⁹ *Коваль Р.* Повернення отаманів гайдамацького краю. — К., ДІОКОР, 2001. — С. 207–213.
- ³⁰ На боевом посту. (Орган Политотдела дивизии имени Дзержинского). — 1928. — 9 декабря.
- ³¹ *Верига В.* Листопадовий рейд. — К., 1995. — С. 140–141.
- ³² А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 13.
- ³³ Там же. — Арк. 61.
- ³⁴ ЦДАВО України. — Ф. 288. — Оп. 7. — Спр. 818. — Арк. 6.
- ³⁵ А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 14.
- ³⁶ Там же. — Арк. 15.
- ³⁷ *Пристайко В.І., Шаповал Ю.І.* Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924 — 1934. — К.: Україна, 1996. — С. 135.
- ³⁸ *Шаповал Ю.І.* Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. — К.: «Генеза», 2001. — С. 302
- ³⁹ *Ченцов В.В.* Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. — К., 2000. —

С.121.

- ⁴⁰ А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 15.
- ⁴¹ Там же. — Арк. 30.
- ⁴² ДА СБ України. — Спр. 1309. — Арк. 6.
- ⁴³ *Файтельберг-Бланк В.Р., Шестаченко В.В.* Бандитская Одесса. — Кн. 2. «Перевертыши». — Одесса: «Оптимум», 2001. — С. 395.
- ⁴⁴ ДА СБ України. — Спр. 1309. — Арк. 27.
- ⁴⁵ Одесский мартиролог. — Т. 2. — С. 559–560.
- ⁴⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 37281-ФП. — Арк. 78–80.
- ⁴⁷ Одесский мартиролог. — Т. 2. — С. 583.
- ⁴⁸ *Винниченко І.І.* Україна 1920 — 1980-х: депортації, заслання, вислання. — К.: «Рада», 1994. — С. 20.
- ⁴⁹ А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 17.
- ⁵⁰ Інформаційний центр УВС Харківської області (далі — ІЦ УВС ХО). — Колекція документів. — «Инструкция о постановке информационно-осведомительной работы окружных отделов ГПУ УССР. — Харьков, ГПУ УССР, 1930. — С. 5–6.
- ⁵¹ А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 126.
- ⁵² ДА СБ України, Одеса. — Спр. 1498. — Арк. 7.
- ⁵³ *Пристайко В.І., Шаповал Ю.І.* Михайло Грушевський: Справа «УНЦ» і останні роки (1931–1934) — С. 166.
- ⁵⁴ ІЦ УВС ХО. — Колекція документів. — Наказ ДПУ УСРР № 92 від 4 квітня 1931 р.
- ⁵⁵ Там само.
- ⁵⁶ **Долинський-Глазберг Семен Мойсейович** (1896–1938) — капітан держбезпеки. Член ВКП(б) з 1927 р. З 1930 р. — начальник відділку СВ ДПУ УСРР. З 1931 р. — начальник 2-го (українського) відділку СПВ ДПУ УСРР. З 1935 р. — помічник начальника СПВ УДБ НКВС УСРР. З 22 листопада 1936 р. — заступник начальника УНКВС Дніпропетровської області. З весни 1937 р. в УНКВС Східно-Сибірського краю. 5 серпня 1937 р. заарештований. 8 лютого 1938 р. засуджений на смерть. Розстріляний.
- ⁵⁷ *Пристайко В.І., Шаповал Ю.І.* Михайло Грушевський: Справа «УНЦ» і останні роки (1931–1934). — С. 198–225.
- ⁵⁸ *Папчинский А.А., Тумишис М.А.* Щит, расколотый мечом. НКВД против ВЧК. — М.: «Современник», 2001. — С. 123–124.
- ⁵⁹ *Ковтун Г.К., Войналович В.А., Данилюк Ю.З.* Масові незаконні репресії 20-х — початку 50-х років на Полтавщині // Реабілітовані історією. — Київ-Полтава: «Рідний край», 1992. — С. 15.
- ⁶⁰ *Нікольський В.* Репресивна діяльність органів ГПУ під час голодомору в УСРР (1932–1933 рр.) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 2001. — № 2. — С. 478.
- ⁶¹ А УФСБ РФ СК. — Спр. 13432. — Арк. 54–55.
- ⁶² ІЦ УВС ХО. — Ф. 48. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 5, 7.
- ⁶³ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р.Я.Піріг. — К.: Політвидав України, 1990. — С. 406.

- ⁶⁴ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 202–203.
- ⁶⁵ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 284. — Арк. 168–169.
- ⁶⁶ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 55.
- ⁶⁷ Там же. — Спр. 13432. — Арк. 43
- ⁶⁸ Там же. — Спр. 7836. — Арк. 216.
- ⁶⁹ *Кокурин А.И., Петров Н.В.* Лубянка. ВЧК–ОГПУ–НКВД–МГБ–МВД–КГБ 1917–1960. — М., 1997. — С. 215.
- ⁷⁰ *Ченцов В.В.* Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920–1930-е годы. — М.: «Готика», 1998. — С. 84.
- ⁷¹ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 269.
- ⁷² **Шепетін Авраам Мордкович** (1896 — 17 березня 1939) — старший лейтенант держбезпеки. Член ВКП(б) з 1919 р. (у 1917–1918 рр. — член Бунду). З 5 квітня 1931 р. — уповноважений 1-го відділку СПВ ДПУ УСРР. З 31 грудня 1933 р. — помічник начальника СПВ Чернігівського облвідділу ДПУ. З 7 червня 1935 р. — начальник СПВ УДБ УНКВС Чернігівської області. 27 червня 1937 р. — звільнений у запас. 26 березня 1938 р. заарештований. Повісився у в'язниці.
- ⁷³ **Трушкін Яків Лук'янович** (1900–1941) — старший лейтенант держбезпеки. Член ВКП(б). З квітня 1935 р. — начальник 1-го відділку СПВ, а з квітня 1938 р. — заступник начальника 4-го відділу УДБ УНКВС Чернігівської області. З 28 травня 1938 р. — начальник 4-го відділу УДБ УНКВС Миколаївської області. З серпня 1939 р. заарештований. 23 березня 1941 р. засуджений на смерть. Розстріляний.
- ⁷⁴ **Самовський Самійло Ізраїльович** (1898 — 26 липня 1977) — полковник держбезпеки. Член ВКП(б) з 1919 р. З 1927 р. — начальник Секретно-оперативного відділу Полтавського окрвідділу ДПУ. З 1928 р. — начальник Ніжинського окрвідділу ДПУ. З вересня 1930 р. — помічник начальника Сумського оперсектору ДПУ. З 1930 р. — начальник ОВ Харківського оперсектору ДПУ. З 2 грудня 1932 р. — 2-й заступник начальника Харківського облвідділу ДПУ. З 1934 р. — заступник начальника Чернігівського облвідділу ДПУ. З 24 червня 1937 р. — т.в.о. начальника УНКВС Чернігівської області. З 27 липня 1937 р. — начальник ДТВ ГУДБ НКВС Сталінської залізниці, Дніпропетровськ. У 1941–1945 рр. — в ОВ НКВС СРСР.
- ⁷⁵ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 438. — Арк. 42.
- ⁷⁶ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 217–218, 223.
- ⁷⁷ *Яковенко М.М.* Агнесса. — М.: «Звенья», 1997. — С. 64.
- ⁷⁸ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 218–219, 222.
- ⁷⁹ **Качановський-Цалєв Цаль Ліпманович** (?) — старший лейтенант держбезпеки. До 27 серпня 1934 р. — начальник Оперативного відділу УДБ УНКВС Донецької області. З 1934 р. — начальник Оперативного відділу УДБ УНКВС Дніпропетровської області. 10 липня 1937 р. відкликаний до НКВС СРСР. Репресований.
- ⁸⁰ **Березовський Наум Борисович** (1902–?) — капітан держбезпеки. Член ВКП(б) з 1919 р. У 1930–1933 рр. — помічник уповноваженого, оперуповноважений, помічник начальника відділку ЕКУ ДПУ УСРР. З 1933 р. — помічник начальника ЕКВ Київського облвідділу ДПУ. З 1933 р. — помічник начальни-

ка ЕКВ Вінницького облвідділу ДПУ. З 10 травня 1934 р. — начальник відділку ЕКУ ДПУ УСРР. З лютого 1936 р. — начальник ЕКВ УДБ УНКВС Дніпропетровської області. З січня 1937 р. — 3-го відділу УДБ УНКВС Дніпропетровської області. З 23 квітня 1938 р. — начальник 3-го відділу УДБ УНКВС Орджонікідзевського краю. 15 березня 1939 р. — звільнений з посади. 23 серпня 1939 р. заарештований. 28 жовтня 1941 р. засуджений до 10 років, невдовзі звільнений.

- ⁸¹ **Лукін Олександр Олександрович** (1901–?) — підполковник держбезпеки. Член КПРС з 1918 р. До 3 січня 1937 р. — заступник начальника ОВ УДБ УНКВС Дніпропетровської області. З 3 січня 1937 р. — заступник начальника 3-го відділу УДБ УНКВС Дніпропетровської області. До 2 серпня 1938 р. — начальник відділку 2-го Управління (особливих відділів) НКВС СРСР. З 2 серпня 1938 р. — заступник начальника ОВ НКВС Московського військового округу. 23 березня 1939 р. — відряджений до спецторгу НКВС СРСР. 30 липня 1940 р. виключений з ВКП(б) за порушення соцзаконності. У роки Вітчизняної війни — начальник розвідки загону НКДБ «Переможці» під командою Д.Медведева, начальник 4-го відділу 4-го Управління НКВС СРСР, помічник начальника опергрупи НКДБ. Відновлений у ВКП(б) у 1944 р.
- ⁸² **Волков Олександр Олександрович** (1898 — 16 жовтня 1941) — майор держбезпеки. Член ВКП(б) з 1920 р. З 13 березня 1936 р. — начальник СПВ УДБ УНКВС Азовсько-Чорноморського краю. З листопада 1936 р. — начальник СПВ УДБ УНКВС Дніпропетровської області. 26 червня 1937 р. заарештований. У вересні 1937 р. звільнений. З 26 листопада 1937 р. — начальник 4-го відділу УДБ УНКВС Київської області. З 26 лютого 1938 р. — начальник УНКВС Полтавської області. 8 березня 1939 р. заарештований. Розстріляний.
- ⁸³ *Ковтун Г.К., Войналович В.А., Данилюк Ю.З.* Масові незаконні репресії 20-х — початку 50-х років на Полтавщині. — С. 30.
- ⁸⁴ **Флейшман Яків Юхимович** (23 вересня 1898 — 1938) — капітан держбезпеки. Член ВКП(б) з 1928 р. У ЧК з 1921 р. З 1 червня 1932 р. — начальник відділку ОВ Київського облвідділу ДПУ. З 22 березня 1935 р. — начальник Новоград-Волинського райвідділу НКВС. З 15 серпня 1935 р. — начальник ОВ ГУДБ НКВС 12-ої механізованої бригади. З 1 грудня 1935 р. — начальник ОВ УДБ УНКВС Київської області. З 3 січня 1937 р. — начальник 5-го відділу УДБ УНКВС Дніпропетровської області. У березня 1938 р. заарештований. 1 жовтня 1938 р. засуджений на смерть. Розстріляний.
- ⁸⁵ ДА СБ України, Дніпропетровськ. — Спр. 4904. — Арк. 370–374.
- ⁸⁶ Там само. — Арк. 43.
- ⁸⁷ **Кларов-Соловейчик Михайло Якович** (?) — капітан держбезпеки. З 27 липня 1933 р. — начальник ЕКВ Харківського облвідділу ДПУ. З 25 січня 1934 р. — начальник ЕКВ Дніпропетровського облвідділу ДПУ. З липня 1935 р. — начальник Запорізького міськвідділу НКВС. З 27 березня 1936 р. — начальник транспортного відділу УДБ УНКВС Дніпропетровської області. З 27 липня 1937 р. — начальник ДТВ ГУЛБ залізниці ім. Молотова, Чита.
- ⁸⁸ *Ченцов В.В.* Трагические судьбы... — С. 99.
- ⁸⁹ **Борисов-Вільнер Борис Соломонович** (1898–1938) — старший лейтенант

- держбезпеки. Член ВКП(б) . 3 5 жовтня 1933 до 1 вересня 1934 рр. — начальник відділу кадрів Харківського облвідділу ДПУ. До 8 травня 1938 р. — начальник відділу кадрів, а з 8 травня 1938 р. — помічник начальника УНКВС Дніпропетровської області. 23 липня 1938 р. — відкликаний до НКВС УРСР. 2 жовтня 1938 р. засуджений на смерть. Розстріляний.
- ⁹⁰ **Дербенцов Ераст Іларіонович** (1898 — ?) — капітан міліції. Член ВКП(б) з 1926 р. До 1935 р. — начальник УРСМ УНКВС Молдавської АРСР. З 1935 р. — начальник УРСМ УНКВС Дніпропетровської області. 29 липня 1937 р. відправлений у відставку. 16 березня 1938 р. заарештований. У листопаді 1939 р. — звільнений.
- ⁹¹ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 220.
- ⁹² **Марголін Натан Веніамінович** (1894 — 10 лютого 1938) — член партії з 1914 р. З 1937 р. — перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У. 17 листопада 1937 р. заарештований. Розстріляний. Посмертно реабілітований.
- ⁹³ За відсутністю складу злочину. До історії політичних репресій 20-х — початку 50-х у Дніпропетровському гірничому інституті. — Дніпропетровськ, НГАУ, 2000. — С. 64–65.
- ⁹⁴ ДА СБ України, Полтава. — Спр. 19533. — Т. 1. — Арк. 14–15.
- ⁹⁵ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 87.
- ⁹⁶ *Ченцов В.В.* Трагические судьбы. — С. 136.
- ⁹⁷ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 221.
- ⁹⁸ Там же. — Арк. 2209, 218, 221.
- ⁹⁹ **Родал Меєр Бенціонович** (1898–1937) — лейтенант держбезпеки. Член ВКП(б) з 1922 р. До 2 серпня 1934 р. — начальник 1-го відділку, а з 2 серпня 1934 р. — помічник начальника СПВ УДБ УНКВС Донецької області. З 1936 р. — заступник начальника відділу місць ув'язнення УНКВС Дніпропетровської області. 15 травня 1937 р. заарештований. 7 вересня 1937 р. засуджений на смерть. Розстріляний.
- ¹⁰⁰ ДА СБ України. — Спр. 701117-ФП. — Т. 3. — Арк. 18–19.
- ¹⁰¹ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 237.
- ¹⁰² *Ченцов В.В.* Трагические судьбы... — С. 103–104.
- ¹⁰³ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 240–241.
- ¹⁰⁴ Там же. — Арк. 241–243.
- ¹⁰⁵ ДА СБ України. — Спр. 67032-ФП. — Арк. 162–163.
- ¹⁰⁶ ЦА ФСБ РФ. — Спр. 975505. — Т. 1. — Арк. 181.
- ¹⁰⁷ А УВС ХО. — Ф. 48. — Оп. 1. — Порція 6. — Спр. 31. — Арк. 70 зв, 73.
- ¹⁰⁸ ДА СБ України, Полтава. — Спр. 19533. — Т. 1. — С. 15–16.
- ¹⁰⁹ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 101–102.
- ¹¹⁰ Там же. — Арк. 138.
- ¹¹¹ ЦДАГО України. — Ф.263. — Оп. 1. — Спр. 33032-фп. — Т. 24. — Арк. 46–47.
- ¹¹² **Гохфельд-Ісаков Ісак Самойлович** (?) — лейтенант держбезпеки. З літа 1937 р. — начальник 2-го відділу УДБ УНКВС Дніпропетровської області. З 30 грудня 1937 р. — начальник 2-го відділу УДБ УНКВС Донецької області.
- ¹¹³ **Здуніс Михайло Савович** (1903–?) — полковник держбезпеки. Член ВКП(б) з 1929 р. У 1932–1937 рр. — оперуповноважений, начальник відділку та заступ-

- ник начальника 4-го відділу УДБ УНКВС Київської області. З 8 серпня 1937 р. — начальник 4-го відділу УДБ УНКВС Дніпропетровської області. З 10 квітня 1938 р. — начальник Управління місць ув'язнення НКВС УРСР. З червня 1940 р. працював в системі ГУТАБ.
- 114 Щ УВС ХО. — Колекція документів. — Наказ НКВС УРСР № 321 від 19.08.1938.
- 115 *Петров Н.В., Рогинский А.Б.* «Польская операция» НКВД 1937–1938 гг. // Репрессии против поляков и польских граждан. — М.: «Звенья», 1997. — С. 43.
- 116 ДА СБ України, Дніпропетровськ. — Спр. 4904. — Арк. 34–37.
- 117 А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 229.
- 118 Там же. — Арк. 236.
- 119 *Ченцов В., Іваненко В.* Комкор // Відроджена пам'ять. — Дніпропетровськ, 1999. — С. 434.
- 120 *Ченцов В., Іваненко В.* Комкор... — С. 435.
- 121 *Бажан О., Войналович В.* Війна проти власного народу // Літературна Україна. — 1993. — 29 липня.
- 122 **Резніков Михайло Еммануїлович (?)** — лейтенант держбезпеки. До 27 вересня 1937 р. — начальник Молочанського райвідділу НКВС. З 27 вересня 1937 р. — начальник XI (водного) відділу УДБ УНКВС Дніпропетровської області.
- 123 А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 234–235.
- 124 **Янкович Семен Олександрович (3 липня 1903–1938)** — старший лейтенант держбезпеки. Член ВКП(б) з 1928 р. В ЧК з 1919 р. З 28 травня 1935 р. — начальник відділку ОВ УДБ УНКВС Вінницької області. З 2 червня 1937 р. — помічник начальника Запорізького міськвідділу НКВС. З 22 квітня 1938 р. — заступник начальника УНКВС Дніпропетровської області. 22 липня 1938 р. відряджений до НКВС УРСР. Розстріляний.
- 125 ДА СБ України, Дніпропетровськ. — Спр. 7056. — Арк. 3.
- 126 Там само. — Арк. 3–4.
- 127 Там само. — Арк. 2.
- 128 Там само. — Арк. 28.
- 129 ДА СБ України, Запоріжжя. — Спр. 38810. — Арк.22.
- 130 **Доров-Піонтошко Григорій Якович (1898–?)** — позапартійний. У 1937–1938 рр. — старший наглядч Запорізького міськвідділу НКВС. З січня 1939 р. — старший вахтер УНКВС Запорізької області. У квітні 1939 р. заарештований.
- 131 ДА СБ України, Запоріжжя. — Спр. 38810. — Арк. 216–218.
- 132 А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 234–235.
- 133 **Сапожников Яків Самойлович (1907–?)** — підполковник держбезпеки. Член КПРС з 1930 р. В ДПУ з 1930 р. З 1932 р. працював в Дніпропетровському облвідділі ДПУ — облуправлінні НКВС: з 1 травня 1936 р. — начальник відділку ОВ, з січня 1937 р. — начальник 1-го відділку 3-го відділу, з 9 березня 1938 р. — начальник 5-го відділу, з 20 червня 1938 р. — начальник 4-го відділу. З 1 травня 1938 р. — начальник 3-го відділу УНКВС Одеської області. З 3 серпня 1939 р. — заступник начальника 3-го відділу УДБ НКВС УРСР. З серпня 1941 р. — заступник начальника 2-го Управління НКВС-НКДБ УРСР. З 5 травня 1945 р. — заступник начальника УНКДБ Одеської області. 12 лю-

- того 1947 р. — звільнений в запас через стан здоров'я.
- ¹³⁴ ДА СБ України, Дніпропетровськ. — Спр. 3740. — Арк. 3–4.
- ¹³⁵ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 237–239.
- ¹³⁶ Там же. — Арк. 239–240.
- ¹³⁷ *Нікольський В.* Статистика політичних репресій 1937 р. в Українській РСР// З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 2000. — № 2/4 — С. 103–112.
- ¹³⁸ О награждении т.т. Бермана Б.Д., Каруцкого В.А., Кривец Е.Ф., Лупекина Г.А., Соколинского Д.М., Федорова Н.Н. и других. Постановление Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР // Правда. — 1937. — 20 декабря.
- ¹³⁹ **Вольський (Гітлер) Лев Григорович** (1899–?) — підполковник держбезпеки. Член ВКП(б) з 1924 р. З 31 серпня 1932 р. — начальник відділку СПВ Вінницького облвідділу ДПУ. З 2 серпня 1934 р. — начальник відділку СПВ УДБ УНКВС Київської області, з 1 лютого 1937 р. — начальник відділку 4-го відділу УДБ УНКВС Кіровської області. З 29 травня 1937 р. — заступник начальника УДБ УНКВС Дніпропетровської області. З 22 квітня 1938 р. — начальник Запорізького міськвідділу НКВС. З 17 липня 1938 по 26 травня 1950 рр. працював в системі ГУТАБ. Звільнений у запас.
- ¹⁴⁰ **Чернявський-Ольшанецький Йосиф Йонович** (1896–?) — старший лейтенант держбезпеки. До 26 лютого 1938 р. — начальник відділку 4-го відділу УДБ УНКВС Дніпропетровської області. З 26 лютого 1938 р. — заступник начальника, а з квітня 1938 р. — начальник 4-го відділу УДБ УНКВС Полтавської області. У 1939 р. звільнений з посади.
- ¹⁴¹ Вісті. — 1937. — 20 грудня.
- ¹⁴² А УФСБ РФ СК. — Справа 13432. — Арк. 113.
- ¹⁴³ Там же. — Спр. 7836. — Арк. 241–243.
- ¹⁴⁴ Там же. — Арк. 245.
- ¹⁴⁵ ДА СБ України, Полтава. — Спр. 19533. — Т. 1. — Арк. 65.
- ¹⁴⁶ **Коркін Петро Андрійович** (1900 — 29 січня 1940) — майор держбезпеки. Член ВКП(б) з 1920 р. З 13 січня 1935 р. — заступник начальника, а з 15 грудня 1936 р. — начальник СПВ УДБ УНКВС Ленінградської області. З 20 липня 1937 р. — начальник УНКВС Воронежської області. З 26 лютого 1938 р. — начальник УНКВС Дніпропетровської області. 21 січня 1939 р. заарештований. Розстріляний.
- ¹⁴⁷ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 249.
- ¹⁴⁸ ІЦ УВС ХО. — Колекція документів. — Накази НКВС СРСР № 485 від 26.02.1938 та № 501 від 03.03.1938.
- ¹⁴⁹ **Булах Петро Федорович** (1898 — 28 липня 1940) — майор держбезпеки. У 1921–1923 рр. реєстратор ВУЧК — ГПУ УСРР. З 19 січня 1934 р. — начальник ОО, з 14 грудня 1936 р. — начальник КРО, а з 15 квітня 1937 р. — начальник УНКВД Північно-Кавказького (Орджонікідзевського) краю. 25 квітня 1938 р. заарештований. Розстріляний.
- ¹⁵⁰ **Вольнов Петро Павлович** (1904–1939) — капітан держбезпеки. Член ВКП(б) з 1923 р. В ЧК з 1920 р. Весь час служив в ПП ОДПУ–УНКВС Північно-Кавказького — Орджонікідзевського краю: з 1 квітня 1933 р. — начальник 2-го (східного) відділку ОВ, з 28 серпня 1936 р. — помічник начальника ОВ УДБ,

- з 23 лютого 1937 р. — помічник начальника УНКВД, з 23 травня 1937 р. — начальник 3-го відділу УДБ, з 8 грудня 1937 р. — заступник начальника УНКВД. 26 січня 1939 р. заарештований. 25 вересня 1939 р. засуджений. Розстріляний.
- ¹⁵¹ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 49–51.
- ¹⁵² Там же. — Арк. 51.
- ¹⁵³ Там же.
- ¹⁵⁴ Там же. — Арк. 55.
- ¹⁵⁵ **Ковальов Валентин Миколайович** (1904–1981) — полковник. Член ВКП(б) з 1924 р. З 5 січня 1934 р. — начальник відділку СПО, з травня 1937 р. — заступник начальника 4-го відділу, з 15 листопада 1937 р. — начальник 4-го відділу УГБ УНКВД Орджонікідзевського краю. У жовтні-грудні 1938 р. — начальник УНКВД Пермської області. З 1939 р. на пенсії та господарчій роботі.
- ¹⁵⁶ **Саламов Георгій Олександрович** (1902–1996) — підполковник міліції. Член ВКП(б) з 1926 р. 6 грудня 1938 р. заарештований. 1 квітня 1940 р. засуджений на 10 років позбавлення волі. Реабілітований.
- ¹⁵⁷ **Домброверов Володимир Захарович** (1900–1938) — старший лейтенант держбезпеки. У 1937 р. — заступник начальника та начальник 3-го відділу УГБ УНКВД Орджонікідзевського краю. 20 березня 1938 р. заарештований. 25 серпня 1938 р. засуджений на смерть. Розстріляний.
- ¹⁵⁸ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 55.
- ¹⁵⁹ ЦА ФСБ РФ. — Спр. 975505. — Т.1. — Арк. 182.
- ¹⁶⁰ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 45.
- ¹⁶¹ Там же.
- ¹⁶² ДА СБ України, Запоріжжя. — Спр. 38810. — Арк. 97.
- ¹⁶³ ЦА ФСБ РФ. — Спр. 975505. — Т. 1. — Арк. 69.
- ¹⁶⁴ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 257.
- ¹⁶⁵ Там же. — Арк. 260–261.
- ¹⁶⁶ Там же. — Арк. 257.
- ¹⁶⁷ Там же. — Арк. 259.
- ¹⁶⁸ ЦА ФСБ РФ. — Спр. 975505. — Т. 1. — Арк. 74, 75.
- ¹⁶⁹ А ФСБ РФ СК. — Колекція документів. — Приказ УНКВД по Орджонікідзевському краю № 1562/2 «О развертывании разгрома казачьего контрреволюционного подполья в крае» от 22 апреля 1938 г.
- ¹⁷⁰ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 27.
- ¹⁷¹ ЦА ФСБ РФ. — Спр. 975505. — Т.1. — Арк. 113.
- ¹⁷² А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 153–154.
- ¹⁷³ Там же. — Арк. 201.
- ¹⁷⁴ Там же. — Арк. 204–206.
- ¹⁷⁵ Там же. — Арк. 207–209.
- ¹⁷⁶ Там же. — Арк. 212.
- ¹⁷⁷ Там же. — Арк. 213.
- ¹⁷⁸ Там же. — Арк. 215.
- ¹⁷⁹ ДА СБ України. — Спр. 47838-ФП. — Арк. 461.
- ¹⁸⁰ А УФСБ РФ СК. — Спр. 7836. — Арк. 270.

¹⁸¹ Там же. — Арк. 269.

¹⁸² **Рейхман Лев Йосифович** (1901 — 26 січня 1940) — майор держбезпеки. Член ВКП(б) з 1920 р. З лютого 1936 р. — начальник Запорізького міськвідділу НКВС. З 3 січня 1937 р. — заступник начальника 3-го відділу УДБ НКВС УРСР. З 13 лютого 1937 р. — заступник начальника УНКВС Київської області. З 7 серпня 1937 р. — т.в.о. начальника УНКВС Харківської області. З 7 березня 1938 р. — начальник 3-го відділу УДБ НКВС УРСР. З 28 березня 1938 р. — начальник 7-го відділу 1-го Управління НКВС СРСР. З 29 вересня 1938 р. — начальник відділу оборонної промисловості Головного Економічного Управління НКВС СРСР. 24 жовтня 1938 р. заарештований. Розстріляний.